

તળે તમે. ૨૬.	ફેલ વિસારો અફીણુ હો લાલ; લાલ કસુંગા નવ લીજીએ રે. ૨૬.
તળે તમે. ૧.	અવગુણ અતિ ઝાઝા અફીણુમાં રે, એથી હોયછે અફલ લીણુ હો લાલ; લાલ કસુંગા નવ લીજીએ રે. ૧.
તળે તમે. ૨.	મોટે મેહેલ ચડીને બેસતારે, અફીણુથી એજ થયા હરરાજ હો લાલ; લાલ કસુંગા નવ લીજીએ રે;
તળે તમે. ૩.	જે નર ભોજન જમતા ભાવતાં રે, રડતા દીકા અતંતે ડાજ હો લાલ; લાલ કસુંગા નવ લીજીએ રે. ૨.
૧, તળે તમે. ૪.	વાહન રથ ધોડાને પાલખી રે, ચાલ્યા પગ પાળા તજ તે તેહ હો લાલ. લાલ કસુંગા નવ લીજીએ રે; રાતા માતા શરીરે શોભતા રે,

કાવ્ય પીયૂષ.

709

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા.

મણિલાલ છામરામ ભટ્ટ.

અમદાવાદ.

—X—

ગરુડદેશાદધ્યેતું, શાસ્ત્રં જઢધિયોપ્યલં ।
કાવ્યં તુ જાગતે જાતુ, કસ્યચિત્પ્રતિભાવતઃ ॥

મામદ.

—X—

પ્રથમાવૃત્તિ. પ્રત ૧૦૦૦

—X—

સર્વ હક સ્વાધીન.

જાન્યુ. ૧૯૩૭

સને ૧૯૧૧

Ref

8G1 Kavya

Bhattam

20446

મિત્ર ૩૧. ૬૨૦૦

અમદાવાદ—ધા યુનિયન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ કંપની લિમિટેડમાં
મોતીલાલ શામળદાસે કર્તાને માટે છાપ્યું.

ਸਮਾਂ 31
ਦਿਨੀ 32
ਮਾਸ 24
(5109)

20885

20446

પ્રસ્તાવના.

મારાં છૂટક છૂટક કાવ્યો, જે જુદે જુદે વખતે જુદાં જુદાં ચોપાનીઆંમાં છપાએલાં, તેનો આ નાનો જેવો સંગ્રહ છે. આમાં કેટલાંક પુરાણ કથાઓનાં સ્વતંત્ર કાવ્યો, કેટલાંક સંસ્કૃત સાહિત્યમાંના શ્લોકોનાં અનુકરણો, કેટલાંક ભાષાન્તરો અને કેટલાંક ગીતો છે. કેટલાંક પરચૂરણ કાવ્યો જુનાં ચોપાનીઆં નહિ મળવાથી રહી ગયાં છે અને 'કુંવર આલો ઘેર મામી મનાવે.' એવાં કેટલાંક ગીત જે અમદાવાદ અને મુંબાઈ વચ્ચે જથ્થે ઠેકાણે મંગળ અવસરે સ્ત્રીઓથી ગવાય છે તે પણ આમાં આવી શક્યાં નથી, કારણ કે તેની અસલ પ્રતો મારી પાસેથી ખોવાઈ ગઈ છે. આમાંનાં ઘણાં કાવ્યોએ વાંચનારનાં હૃદયને રંજન કરેલાં મેં અભણ્યા થઈને જોયાં છે અને મેં પોતે પણ વારંવાર ગાઈ વિચારીને આની કસોટી કરેલી છે. આ પ્રસંગે એક વસ્તુ ખાસ કહેવી જોઈએ તે એ છે કે, સામાન્ય વાચનની માફક કાવ્યો વાંચવાથી તેનો રસાસ્વાદ અનુભવાતો નથી. જેમ વધારે અને વધારે ઘસાવાથી ચંદનની સુગંધ વધારે અને વધારે ફેરે છે તેમ કાવ્યો પણ ખુશી ખુશાલીને વખતે ગમત ભેર ગાનના તાન ઉપર ચઢાવતાં ચઢાવતાંજ રસોત્પત્તિ થાય છે. હાલ અતિ વ્યવસાયનો વખત હોવાથી કાવ્યો રાગોટવાનો શ્રમ કોઈ લેતું નથી અને ઘણાં કાવ્યોને એ પ્રમાણે કાવ્યને રાગની-ખાસ કરીને લોકને પરિ-

મિત હોય એવા રાગની જરૂર છે અને જેનો રાગ લોકને ગેરતો નથી તે કાવ્યો કદી પણ લોકી વંચાતાં નથી. રાગવચનનાં અને નહિ ગેરતા રાગનાં કાવ્યો લોકને નહાયા જેવાં થઈ ખુણે પડી રહે છે. પ્રસંગવશાત વળી એ ગાથા અંગ જણાવના જેવું છે કે, આખી દુનીયાં કાં જંગલી કે કાં કેળવાયેલી 'કાવ્ય' એટલે ગવાય એવી કોઈ વાણીની બનાવટ એમ સમજે છે, છતાં કાવ્યના લક્ષણમાં આણી તરફના તથા યુરોપ તરફના કેટલાક આલંકારિકોએ રાગને સ્થાનજ આપ્યું નથી, અને એમ કરી તેઓ ઉંચી જાતના ગદ્યને પણ કાવ્યનાં ગણે છે. એ મોટા વિદ્વાન આલંકારિકો તરફ સને ચોટું માન હોવા છતાં, હું તેમના કાવ્ય લક્ષણથી ખુદો પડું છું. જેને કોઈ જાતનો રાગ નથી તે કાવ્ય નથી. વાણીના બે મુખ્ય ભાગ માણસો પરંપરાથી માનતાં આવ્યાં છે. એક બોલવાની વાણી અને બીજી ગાવાની વાણી. બોલવાની વાણી ગમે તેવા અલોકિક અને અપાર રચાથી ભરેલી હોય તેમ છતાં તે કાવ્ય નથી તે નથીજ. તેને કાવ્ય નહિ કહેવાયી તેની ગાડતામાં કંઈ ઘટાડો થતો હોય એમ પણ હું માનતો નથી. કાદંબરો બહુજ ઉંચા પ્રકારનું ક્ષણે ક્ષણે રસથી ભરેલું સર્વોત્તમ પણ ગદ્ય છે કાવ્યો નથી. તેમ આલંકારિકોમાંના કેટલાક સિવાય બીજું જગત તેને કાવ્ય કહેતું પણ નથી.

આણી તરફના અને યુરોપના મોટા સમર્થ વિદ્વાનોએ કાવ્યનાં લક્ષણ બાંધ્યાં છે અને તેમનાજ જેવા સમર્થ વિદ્વાનોએ તેમના લક્ષણના કકડે કકડા કરી પણ નાંખ્યા છે.

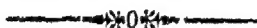
કાવ્યના લક્ષણ તરફ વિચાર કરવો એ માત્ર જેવાને માટે તો ઉપહુરાનીય કહેવાય એટલે કાવ્યના લક્ષણની ખારીક અને વાદવાળી બાબત રહેલા દર્ઠ હું જે કંઈ કાવ્યનું સામાન્ય રૂપ સમજું છું એ જણાવીશ. હું તો એમ સમજું છું કે, પ્રજા પ્રજાની ભાવનાઓ તેના દેશકાળ અને સાહચર્યને લઈ જુદી જુદી હોય છે અને જે જે પ્રજા જેવી જેવી ભાવનાઓમાં જીવતી હોય તેવી તેવી ભાવનાઓમાંથી લોકને જાણીતી વસ્તુની કાવ્યને માટે પ્રથમ તો ચુંટણી થવી જોઈએ. વસ્તુ પસંદ થયા પછી તેને યોગ્ય રાગની પસંદગી થવી જોઈએ અને પછી વસ્તુ અને રાગ બેઉને શોભે એવા રમણીયાર્થને પોષક શબ્દોની પંક્તિઓ ગોઠવાવી જોઈએ. એક બીજાની શોભાને વધારનારૂં અને એક બીજાની રમણીયતામાં અલૌકિકતા ઉમેરનારૂં તેમનું સર્વતું જે એક અપૂર્વ રસ સ્વરૂપ તે કાવ્ય કે કવિતા કહેવાય. જગત્પ્રત્યેક કાવ્યના આ સ્વરૂપને હું સૌંદર્યની સાથે સરખાવીશ, એટલે કે સૌંદર્ય તે એક કલેવર, એક મુખ, નેત્ર, વર્ણ, વાણી, વસ્ત્ર, અલંકાર, કે વિલાસ એજ નથી પરંતુ તે બધાની એક બીજાને પોષક જમાવટમાંથી ઉત્પન્ન થતું નવુંજ ન કહી કે વર્ણવી શકાય એવું અલૌકિક સ્વરૂપ તે સૌંદર્ય છે; તેમ કવિતા કે કાવ્યમાં પણ વિષય (વસ્તુ) રાગ, શબ્દ, અર્થ કે રસ એમાંની એક એક વસ્તુ તે એક કાવ્ય નથી પરંતુ તે સર્વેની એક બીજાને પોષક અને ગુણતુલ્યક મીલાવટમાંથી ઉત્પન્ન થતું રસાત્માને આનંદના ઓઘમાં નિમગ્ન કરી દેનારૂં તેમનાથી જુદુંજ એક અવપુર્ય અને અલૌકિક સ્વરૂપ તે કાવ્ય છે. હું કાવ્યનું

સ્વરૂપ હું આવું સમજું છું, મારાં કાવ્યો આવાં છે એવો તેમ છતાં કથિતાર્થ સમજવાનો નથી. લક્ષણોથી, વિવેચનોથી કે વાદ-વિવાદથી વસ્તુની કીંમત થતી નથી, એ તો જગત ઝવેરી છે તે જે ઝવેર હોય તેને એની મેળેજ પારખી લે છે.

કાવ્ય ઉપર જેટલા વિચારો જણાવીએ તેટલા થોડાજ છે એટલે સુજ્ઞ વાચકોને પ્રસ્તાવનામાં વધારે નહિ કંટાળો આપતાં આગળનાં પાનાંમાં જે કંઈ છે તે મારી તરફ ઉદ્ધાર મન રાખીને વાંચવાની વિનંતિ કરીનેજ અટકું છું.

અમદાવાદ	}	લી.
વિજયાદશમી ૧૯૬૭		મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ.

કાવ્ય પીયૂષ.

રાજ્યને આશીષ.

(હુમરી-નાથ કેસે ગળકો બંધ છોડાયો. એ દાળ.)

અમર તપો ! જ્યોર્જનું રાજ રૂપાળું, હરિ ! હિંદને હિત કરવાળું,
અમર તપો ! જ્યોર્જનું રાજ રૂપાળું.

વિદ્યા ઇળા જેમાં વધતાં ચાલે છે ને, થાય છે લોક સુખાળું;
જેમ અજ્ઞાનની ઉંડી ગુફાઓમાં, પહોંચ્યું છે જ્ઞાન ઉત્તળું,
અમર તપો ! જ્યોર્જનું રાજ રૂપાળું, હરિ ! હિંદને હિત કરવાળું,
અમર તપો ! જ્યોર્જનું રાજ રૂપાળું.

વિક્ટોરીઆના અમલથી અમલ થયું, એડવર્ડ અમલે ઉત્તળું;
મીઠા મહેરામણ મોરલી મહાત્માની, માયોમિએ ઉજમાળું,
અમર તપો ! જ્યોર્જનું રાજ રૂપાળું, હરિ ! હિંદને હિત કરવાળું,
અમર તપો ! જ્યોર્જનું રાજ રૂપાળું.

પૂર્વે કર્યું હતું જેમ ઉદ્ધારણ, શૂકર સ્વરૂપે ધરાતું;
 તેમ કર્યું છે ઉદ્ધારણ જેહણે, આજે આ હિંદ પ્રજાતું,
 અમર તપો ! રાજ આ જ્યોર્જ રાજાતું, હરિ ! હિંદને હિત કરવાળું,
 અમર તપો ! જ્યોર્જનું રાજ રૂપાળું.

જંતર મંતર રૂપ હતું જે જે, તે તે થયું યંત્રવાળું;
 દેવને દુરલભ સુલભ થયું સહૂ, જેમાં સરલ કળવાળું,
 અમર તપો ! જ્યોર્જનું રાજ રૂપાળું, હરિ ! હિંદને હિત કરવાળું,
 અમર તપો ! જ્યોર્જનું રાજ રૂપાળું.

ગૌરાણિક પ્રસંગનાં કાવ્યો.

શામષ્ટા ને યયાતિ.*

વંશસ્થ વૃત્ત.

પ્રદોષ વીતી ન હતી થઇ નિશા,
હતી વળી આરુણ^૧ વારુણી દિશા ;
વિહંગ મોટાં દ્રુમનાં વિરામતાં
હતાં હજી મંજુલ ગુંજ ગુંજતાં.

* કથા એમ છે કે, રાક્ષસોના રાજા વૃષપર્વાને શર્મિષ્ઠા નામે કુંવરી હતી અને રાક્ષસોના ગુરુ ગુહ્યાચાર્યને દેવયાની નામની કન્યા હતી. એકને સહીયણાં હતાં. એકવાર એક દેકણે તે બંધાં નાહવા ગયાં હતાં. નાહાઈ રહ્યા પછી હિતાવળમાં વસ્ત્ર બદલતાં દેવયાનીથી શર્મિષ્ઠાનાં વસ્ત્ર પહેરાઈ ગયાં. આથી તે બે દાસીઓ વચ્ચે મહેણામહેણુ બોલા-ચાલી થઈ. ઘેર આવી દેવયાનીએ પિતાને કહ્યું તેથી ઋષિ બીજે ગામ રહેવા જવા નીકળ્યા. દેવો અને રાક્ષસોને ઘણાઈ ચાલતી હતી અને યુક્તે સંકલિની વિદ્યા આવડતી હતી તેથી રણમાં મરાતા રાક્ષસોને તે સંકલન કરતા હતા. આથી રાક્ષસોને તેમજ વૃષપર્વાને તેમની જરૂર હતી. ગમે તેમ કરીને યુક્તે રાખવા, એવો રાજાનો વિચાર હતો. દેવયાનીએ આખરે એવી સરતે રહેવાનું કમ્પુલ કર્યું કે ‘હું જ્યાં પડ્યું ત્યાં મો દાસીઓ સાથે શર્મિષ્ઠાએ મારું દાસીપણું કરવું.’ પિતાના અને રાક્ષસોના હિતને માટે શર્મિષ્ઠાએ તે કમ્પુલ કર્યું. પછી દેવયાની યયાતિ રાજાને પરણી અને શર્મિષ્ઠા મો દાસીઓની સાથે એનું ઘસતલ કરવા તેની સાથે ગઈ. રાજામહેલના પ્રમદ વનનાં એકવાર ઋતુરનાતા તે પોતાની સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરતી કુબી હતી ત્યાંથી આ પ્રસંગ ઉપડે છે. ૧ આનંદ્યરુણ=આરુણ-થોડી થોડી અરુણ પ્રભાવાળી.

ક્ષણે ક્ષણે ઉત્સુકતા ખેતાવતી,
 હતી ચકોરી પતિ દર્શનાતુરી;
 વિયોગ ઘેલી ચકવી હજી રહી
 રહી ન હોતી પતિથી જુદી પડી.
 પડી ન હોતી મૃદુ પદ્મ પાંદડી,
 ખિલી ન હોતી હજી પૂર્ણ પોયણી;
 ભુજંગ વૃત્તિ ભ્રમરો વિકાસતી,
 જતા હતા કૈરવિણી ભણી હજી.
 વિશાળ આકાશ વિષે ઝીણી ઝીણી,
 જણાતિ'તી ચાંદરણી કહીં કહીં;
 દિવાવતો દિક્પ્રમહા મુખ પ્રભા,
 ઉગ્યો ન હોતો હજી એત્ર ચંદ્રમા.
 સુરમ્ય આવે સમી સાંજને સમે,
 શુદ્ધાંતની પાછળને ઘને વને;
 ઉભી હતી એકલડી વિચિંતતી,
 ભવિષ્ય પોતાતાણું વાર્ષપર્વણી.+
 હસાવતી કર્પકને નવાબ્રથી
 વિંટાયલી હોય ન જેમ વીજળી;
 ઉભી હતી તેમ લતા ગૃહે લખી,
 મુન્નત નીલાંબરને ધરી કરી.
 કદી કદી જો ભમરી લીલાજીથી,
 ન હોત કણીત્પલથી ઉરાડતી;

હુલાત તો પ્રેક્ષકથી જતે વને,
 સુવર્ણની સ્થાવર પુતલી મિપે.
 છુટો મુંવાળો વિખરાયલો હતો,
 નિતંબની ઉપર કૃષ્ણ ચોટલો;
 ઉડી રહ્યો'તો સ્મરની ધ્વજા સમે,
 ઉરોજથી પાલવ નીલ વસ્ત્રનો.
 આવી ચઢ્યો ત્યાં સહસ્રાજ તે સમે,
 યચાતિ રાજા ફરતો વને વને:
 કંઠળ આડે જઈ તે ઉભો રહ્યો,
 અદ્ય લોહોત્તર રૂપ નિર્જતો.

અનુપ્રૂપ.

ઉઠો નિશ્વાસ મૂકીને, ઝેસતાં સ્ફટિકાસને;
 શોચતી સ્થિતિ પોતાની, શમિષ્ઠા વદી તે સમે.

શર્મિષ્ઠા

૫૬.

સુખે છીંકતી રે, તોંપણ દાસ દાસી બધાં,
 દોડી આવીને રે, ખમ્મા! ખમ્મા! કરી મૂકતાં.
 રાજકુંવરી રે, હું તે હુકમ કઈ તે થતું,
 તેની તેજ હું રે, આજે હુકમને અનુસરું.
 ધિક! પ્રાણીના રે, પડદે રહેલા આ લાગ્યને,
 અવળા લેખના રે, ધિક! હજો લખનારને.

*સોમપ્રદોષ ને શુભરાતમાં બધી સ્ત્રીઓ ગાય છે તેના બીજા
 કાવાનો ટાળ. 'અર્ધાંશી આવ્યાને રે, કીર્તિ રે મુલક જાશે ફરી.'

શીળી છાયનાં રે, મીઠાં પાણીતણી માછલી,
નહીં જીવશે રે, ખારે સસુદરીએ પડી.

દુઃખ દોહાલાં રે, કરમે લખ્યાં તાં જો યૌવને,
સુખ લોગમાં રે, શાને ઉછેરી તો શૈશવે.

કર્મે દાસત્વ રે, સ્વપ્ના ! તારે લખવું હતું,
રાજકુળમાં રે, ત્યારે શાને પાતું પાડીઉં.

પશુ પંખીનાં રે, જોડાં સુન્યાં જુગતે કરી,
વણુ જોડની રે, ત્યારે તમે મને ક્યમ સૃજી ?

યયાતિ

વંશસ્થોપજાતિ.

મૃજી નથી મુંદરિ ! એકલી તને,
વિદગ્ધ વિશ્વાધિપ પદ્મયોનિએ;
આ દાસ આજ્ઞાધરને સુજા પછી,
સુજાયલાં છો સુભગે ! તમે સતી.

અનુક્રુપ.

મધુરે વચને આવે, સંખોધીને યયાતિએ;
ભૂમિને ખણુતી લાજે, પ્રકોષ્ઠે ગ્રહી એહને.

શર્મિષ્ઠા

રાગ રામગ્રી.

ના ના મને અડશે નહિ, મૂકે મૂકે મહારાજ,
આઘા રહો રૂડા રાજવી.

ખાંદા મહાખાહો ! મા ગ્રહો, રાણી દેખશે ક્યાંક (ર)
રીસે ભરાશે રિસાળવાં, મારે શિર મૂકી વાંક,
ના ના મને અડશે નહિ, મૂકે મૂકે મારારાજ,
આઘા રહો અડશે નહિ.

એ છે જનમની કિઠાંજી, કરી દે આપતું યાગ (૨)
 શુક વર્ણી શુંતું શું કરે, મારો થઈ જાય નાદ,
 ના ના મને અગ્નિ નરિ, મૂંઝા મૂંઝા મહારાજ,
 આઘા મૂંઝા અગ્નિ નરિ.

વચને અંધારાં વિશાંપતે! આઘા આપતું ડોલ (૨)
 તે શું ક્ષણિક મુખ ધારતું, કર્મએ જાલ્યું અગ્નિદ,
 ના ના મને અગ્નિ નરિ, મૂંઝા મૂંઝા મહારાજ,
 આઘા મૂંઝા અગ્નિ નરિ.

પ્રશ્ન

અનુ-કૃપ.

તનેય જુઓ મુજી! વીરમાના થઈ કરી;
 શુભાર્થીય દીધેલી છે, બૂંદ છે કેમ ભામિની.
 આવ આવ વરગોહિ! આવ આ રંગમ્હેલમાં;
 સમુદ્રવલયા ભૂને, દેવયાત્રીની બેલમાં.

સિદ્ધાર્થનો ત્યાગ પ્રસંગ.*

વંશસ્થ વૃત્ત.

નિશીથનો ચંદ્ર ઇષત્રકાશતી,
હરી પ્રભા આથમતો હતો, વળી
નિશાર્દતા સૂચક શુકલ પક્ષનો
પ્રકાશ તારા ગણુનો થતો હતો.

• ઈ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં અયોધ્યાની ઉત્તરે કપિલવસ્તુ નામના નગરમાં શુક્લદત્ત નામે રાજા સભ્ય કરતો હતો. રાજાની બે રાણીઓમાંની એક માયાદેવીને પેટ સિદ્ધાર્થ નામનો કુંવર થયો. જોશીઓએ તે મોટો લાગી અને ધર્મસંસ્થાપક થશે એમ કહ્યું તેથી રાજાએ તેના ઉછેર દરમિયાન એવો બંદોબસ્ત રાખ્યો કે સંસાર પર અભાવ થાય એવું કંઈ પણ તેની નજરે જ પડે નહિ. કુંવર ફરવા જાય ત્યારે હંઠેરો પિટાવી લુલાં લંગણં રોગી અને દુઃખીઓને બહાર નીકળવાની મના કરવામાં આવે. આમ છતાં એકવાર જુદા, એકવાર રોગી અને એકવાર સ્મશાન જતું મડદું વગેરે તેને સામાં મળ્યાં. સિદ્ધાર્થને મનુષ્યોની એ દશાઓ જોઈ વૈરાગ્ય આવ્યો. લોકો દુઃખમાંથી કેમ છૂટે એ પ્રશ્ન ઉપર તેણે વિચાર કરવા માંડ્યો. શુક્લદત્તે તેના વૈભવમાં વધારો કર્યો એટલુંજ નહિ પરંતુ યશોધરા નામે એક સુંદર રાજકન્યા સાથે તેને પરણાવ્યો. વહુ ઘેર આવી અને પિતાના ચાલુ ને ચાલુ પ્રયત્નથી સિદ્ધાર્થે સંસાર માંડ્યો. કેટલેક સમયે યશોધરા મગલી થઈ પિત્રે ગઈ. એ દરમિયાન સિદ્ધાર્થે પાછા પોતાના

ઉણા થતા સ્નેહથી મંદ ડાલતી,
 પ્રદીપની જ્યોત ઝીણી થતી હતી;
 સ્થાંગના મૌન થઈ હતી રડી,
 પ્રશાંતતા રાત્રિની વાઘતી હતી.
 ઉંઘી ગએલી અવરોધ માગધી—
 તણા હતા હસ્ત વિંણા પરે હજી;
 મૃદંગના લેપ લિલા હતા, વળી
 તરંગતા તારની આલતી હતી.
 ગવાક્ષ માર્ગે હજી તો જતી હતી,
 કપોત વર્ણી ધ્રુમ વેણિધૂપની;
 મધુ સ્ત્રવી થૈ ન હતી પુરે પુરી,
 પ્રકૃદ્ધ હારાવલિની કળી હજી.

વિચારોને આગળ વધાર્યા; પણ પિતાના ખંદોબસ્તને લીધે સ્વાગી થઈ જવાયું નહિ. યશોધરાને કુંવર આવ્યો. રાજાએ ‘રાહુલ’ એવું તેનું નામ પાડ્યું અને છ મહિનાનો કુંવર લઈ યશોધરા પાછી જીઆયણાને આણે સાસરે આવી. પુત્રને લઈ સ્ત્રી આવી અને કુંવરને જોયો તેજ વખતે સિદ્ધાર્થના મુખમાંથી એવાં વચન નીકળી ગયાં કે, આ વળી મારા પગમાં બીજી એડી પડી. પુત્રસ્નેહમાં લુપ્થ ન થવું અને આજે જ ચાલ્યા જવું, એવો તેણે મનમાં ઠરાવ કર્યો. કુંવરને લઈ આવેલી મોટી આશાઓથી ભરેલી યશોધરા બાળકને સોડમાં લઈ પતિ સાથે અંતઃપુરમાં સુતી છે, ત્યાંથી આ પ્રસંગ ઉપડે છે.

બુદ્ધદેવ એજ સિદ્ધાર્થ. અશ્વઘોષ નામના કવિએ રઘુવંશ જેવું બહુ જ રસભર એક સંસ્કૃત કાવ્ય ‘બુદ્ધચરિત્ર’ ને નામે બતાવેલું છે. અંગ્રેજીમાં પણ ‘એશિઆઈ ઇતિ’ એ નામનું મળેતું કાવ્ય આ કથા ઉપર છે.

મુખાબ્જથી મત્ત વિલાસિનીતણા,
 પ્રસારતા આસવની સુવાસનાઃ
 સમીર વાતાયનથી ધિરા ધિરા,
 બહિર્દિગંતે સરતા જતા હતા.

અનુબ્ધુપ.

સુતેલો એટલામાં તો, ઓચિંતો આપ જાગિઓ;
 ભરેલો દુઃખથી જેને, ખોટો રાંસાર લાગિઓ.
 સપુત્ર સુખ શય્યામાં, ભાળી સુતેલ ભામિની;
 ઉલો પર્યંકની પાસે, જોતો દૃષ્ટે અમી ભરી.

ઉપજાતિ.

ત્યાગી વિચારો ખનિયા વિરોધી,
 માયા થઈ આરૂઢ ચિત્ત રોધી;
 ઉઠ્યો વિરાગી થઈ કિંતુ જાગી,
 ગયો પ્રિયા પાસ જની સરાગી.

શય્યાપરે હંસની પાંખ જેવી,
 યશોધરા શાંત હતી સુતેલી;
 વિભિન્ન હોયે યમુના પ્રવાહ,
 છુટો હતો કેશ કલાપ તેમ.

ખેઠેલ હોયે ન મરાલ પદ્મ,
 કરે મુકેલું હતું તેમ શિર્ષ;
 ખિડાયલાં પદ્મ ન હોય તેની,
 ઉઘે હતી આંખડલી મિચેલી.

મણીધરે હોય ન જેમ ભેટયા,
રહ્યા હતા એ પગ તેમ ભેળા;
સોડે સુતા રાહુલ આસપાસ,
રાખ્યો હતો દનેહથી એક હાથ.

જ્યોત્સ્નાતણા પુંજ ન હોય તેવો,
જેરો ભરેલા મુખનો રૂપાળો;
પયોધરે માતતણા અધીરો,
હુંહમ વણા કર દે સુતેવો.

પ્રિયા અને પુત્ર સુતાં નિહાળી,
મોટી રહ્યો ગોતમ ભાવ્યશાળી;
આસંગ ને ત્યાગતણી તુલામાં,
હિલો પડી તરે પરંપરામાં.

મિદાર્થ

અનુપ્રુષ.

દાંપત્ય દનેહની સીમા, અમમાં આવી રહેલ છે,
ઉપેક્ષા કરીને તેની, ચાલ્યા જવું અયોગ્ય છે.
ના ના એમ નથી આ સૌ, દુઃખદાયી અસત્ય છે;
મત્યને શોધવું જેને, તેને ત્યાજ્ય પ્રપંચ છે.

દોનો પુત્ર અને દોની, નારી સમૃદ્ધિ સાદાળી;
અંતે જે સંગ ના આવે, મિથ્યા તેની શી મોહિની.

(આમ બોલી અવગું જોઈ નાચે હતરી પણો ને ગયો તે ગયો જા.)

૨૦૦૦૬

શ્રીમનભાઈ ચ. ગણદાસ શ્રીચામરજી

મુજસતી આદિત્ય પરિવહ

૫૬.†

નિરભાગીઓ રે, મોંસાળથી ઘેર આવીઓ;
 તેજ રાત્રીએ રે, તાતે સંસારને ત્યાગીઓ.
 સગાં સાગવાં રે, પૌર અમંગળ બોલશે;
 કર્મ સૂત્રિત રે, મર્ત્ય છે તે કોણ જાણશે.
 બાળુ! બાપુડા રે, આ શું અચાનક નીવડ્યું;
 માથે તાહરે રે, માથે આ આલ તૂટી પડ્યું.
 સુખ બાપતું રે, કરમે લખાવી ન લાવીઓ;
 નિરભાગીઓ રે, ત્યારે કુંવર તું શે આવીઓ.

---

† રાગ આગલા પદનો. ખીજે દિવસે સવાર થતાં જ બધે શોકતું વાદળ છવાઈ ગયું. રાજમહેલમાં ગમગીની પથરાઈ ગઈ. જગતાં ને સંભાર્યાર જાણતાંજ યશોધરાના પગ ભાંગી ગયા હોય તેમ પલંગની નીચે ઉતરતાંજ તે ભોંયપર ખેંચી ગઈ. શુભ થઈ ગઈ હોય તેમ આશાભરી બાળા વગર બોલે ચાલે કેટલોક વખત ખેંચી રહી. રાહુલ જાગ્યો ત્યારે દાંસીએ વગર બોલે ચાલે પલંગમાંથી ઉપાડી તેને યશોધરાના ખોળામાં મૂક્યો. સેતુ તૂટે તેમ તેનું ધૈર્ય-મૌન તૂટ્યું. આંસુની ધારાઓ ખેરવતી તે આંટલું જ રહી.

સતી ને દક્ષનો યજ્ઞ.*

સતી

ત્રિતાળની ચોપાઈ.

આર્યપુત્ર ! તમે આ શું બોલો,
 ખરા ખોટાનો કંઈ તોલ તોળો;
 આવ્યે અવસરે જાય ભુસાઈ,
 આડે દા'ડે જે હોય લડાઈ.
 વીસરાય શું દીકરી ક્યાંહી,
 જેની માતા કરે રાજ જ્યાંહી;
 પૂજ્ય વર્ગમાં જેહ સવાઈ,
 ભુલે સસરા શું તેહ જમાઈ.

અનુષ્ટુપ.

શંકર

તમારા સમ છે સુભુ ! તમને અથવા મને;
 સંદેશ સરખોએ જો, કહાવ્યો હોય એમણે.

* દક્ષ પ્રજાપતિએ પોતાની પુત્રી સતીને શંકરની સાથે પરણાવ્યા પછી સસરા જમાઈને અંટસં પહોં હતો. શંકરે ને સતીએ તેમની સાથેનો બધો વ્યવહાર ગંધ કર્યો હતો. એકવાર દક્ષ પ્રજાપતિએ યજ્ઞનો મોટો સમારંભ માંડી ત્રણે લોકમાંથી પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબોને પોતાને ત્યાં નોંતર્યા હતાં. નારદે આ વખતે સતીને મળી કહ્યું કે, તમને આમંત્રણ ન હોય એમ બનેજ નહિ. એ તો શંકરનું છાજ હશે, તેમ છતાં પિતાને ત્યાં જવાને પુત્રીને વળી આમંત્રણની શી જરૂર? સમારંભ બહુ મારો છે અને તમારે શંકરને લઈ જવુંજ જોઈએ. નારદના

(રાગ ચાલુ.)

જેણે આમંત્ર્યું છે ભૂત માત્ર,
 જુઠા ! જાવ શું ભુલે તે જામાત્ર;
 રાખ્યું હોશે તેહું તમે છાતું,
 સમ સગરા તમારા ન માતું.
 આમ નિઃસંગ રો' તે શું સાઈ,
 જુવો સંસારની આંખે વાઈ;
 જોશું ઉછરંગ જાગ જગનનો,
 સુખ વૈભવ તાત લવનનો.
 તમે હોંશ કરો ન કરાવો,
 મને ઉલટી ઉઢાસી બનાવો;
 મારી હોંશિલી માત રિઝાવા,
 તમે ક્યારે સાસરીએ આવ્યા ?
 તમે ક્યારે પ્રભુત્વ બતાવી,
 મને મૈયેરીઆંમાં કુલાવી ?
 મારા પિયેરની શેરીને પંથ,
 જતા આવતા થઈ મુજ કંથ;
 મીઠી આંખતણે અણસારે,
 મારી સખીઓથી જોવાયા ક્યારે ?
 જોવા દીકરી જમાઈનાં જોડાં,
 હુશે આતુર એ સૌ ન થોડાં ?
 મારી બાળ સૈયેરોનો ભાવ,
 ચાલો જોજો લૈએ રૂઠો દહાવ.

પદાવવાધી સતીએ શંકરની પાસે જઈ યજ્ઞ સમારંભની વાત કહી અને
 યાં જવાનો આગ્રહ કરવા માંડ્યો, ત્યાંથી આ પ્રસંગ ચાલુ થાય છે.

મારી માતને હેતને હાથે,
 જન્મજો સમવય સ્નેહીઓ સાથે;
 મારૂં મોટેરાંમાં સન્માન,
 જોઇ તમને થશે અભિમાન.
 ઠાઠ માઠે બની ઠંકરાયા,
 આવ્યા પરણવા ત્યાં શું જોવાયા;
 કાળા ગોરા કે વરવા રૂપાળા,
 મારી સખીઓ તો 'છે' કે'છે' કેવા ?
 દાસ દાસીને ગજ રથ ઘોડે,
 ચાલો આપણુ જઇએ સજોડે;
 મારી બેનો ને સખીઓના વાદે,
 મારે જાવું મિચેર ગણ ઠાઠે.
 ઉઠો વાઘાંબરી ના સતાવો,
 ફરી અવસર આવે ન આવો;
 પાથરીને પાલવ વારંવાર,
 યાચું આટલું હું ત્રિપુરાર.
 કહે દક્ષવતી કાલાવાલા,
 ચાલો ઉઠો સતાવો ન બહાલા !
 શાણું સમજુ થઈ બુલો કેમ,
 વણુ તેડ્યાં જવાય ત્યાં કેમ ?
 દે ન સન્માન જો દક્ષરાય,
 હામ્ય દેવોમાં આપણું થાય;
 ઘટે માન બને કદી આવું,
 મારે સર્વથા હું તડિ આવું.

સતી   હાં હાં આજ હું સમજી આ સઘળું,
                   તમે આડા થઈ વદો અવળું;
 મારા પિએરનું જોલો ઘસાતું,
                   નથી મુજથી હવે તે ખમાતું;
 તમે ઉજળાં સગાંના ન સંગી,
                   આડા અતડા ન લેશ ઉમંગી.

શંકર   અનુષ્ટુપ.
 ઇચ્છા છે તો લલે એવી, સિધાવો લઈ નંદીને,
 પ્રણામ માહુરા કે'જો, દક્ષને પાદ વંદીને.

સતી   ઉપજાતિઃ
 નિવેદજો આ સહ વૃત્ત નંદી,
                   મારાવતી ત્યાં જઈ પાદ વંદી;
 એકાંતમાં શંકરને કહેજો,
                   મારાં વળી વાયક આ પ્રમાણે.
 સત્ત્વે તમ દ્રોહીતણે બનેલો,
                   દુર્ભાગ્ય આ દોષિત દેહ મારો;
 ઉત્સંગને યોગ્ય નથી રહેલો,
                   હુતાશને આ પણ હોમવાનો.
 પ્રલો તમારાં પદ પૂજવાનાં,
                   પુરાં થયાં પ્રાકૃતન પુણ્ય મારાં;
 પિએરિયાંનો ધરી પક્ષ મારાં,
                   ગુણ્યાં નહીં મેં વચ્ચે તમારાં.

ઃ પિએરમાં અપમાન થવાથી દેહ ત્યાગ કરતાં તેમણે પછી
 નંદીને આ પ્રમાણે કહ્યું.

અયોગ્ય મારાં વચને દુભાયા
 હશે તમે તોપણ નાથ મારા;
 શરીર કષ્ટી તપ આદરીશ,
 પરંતુ પાછી તમને વરીશ.
 મૈઝેરનું માન ધરી ઘણેરું,
 કહ્યું ન માન્યું શિરછત્ર કેરું;
 તેનું મળ્યું આ ફળ ભાગ્ય માફ,
 હુતાશને પાતકને ઉતાઈ.

રંભાને અભિસાર.*

વંશસ્થ વૃત્ત.

કુખેરથી શાસિત દેશને વિષે,
 પવિત્ર કૈલાસ તણે પથે રહે;
 વસંતમાં એક સમે નિશાગમે,
 જતો હતો રાવણ રુદ્ર અર્ચને.

* આ ૨૦ ઉત્તર કાંડ ૨૫ મા અધ્યાયમાંથી ક્ષીધેક્ષો પ્રસંગ છે. નળકુખરને મળવા જતી રંભાને રાવણે હુરાન કરી તેથી તેણે તેને શાપ દીધો હતો. 'ભતરીજ વહુ હું તમારી' એવા પદ્યો શરૂ થતો આનો કિતર ભાગ ચળા આવ્યો નથી.

સુધારસે પાદપને પળાળતી,
 ગિરિ પ્રદેશો રજતે રસાવતી;
 સનેહિયાં લોચનને હસાવતી,
 પડી રહી'તી પરિપૂર્ણ ચંદની.

ચકોરનાં ચિત્ત રિઝાવતી, વળી
 કળી રહ્યાં કૈરવને ખિલાવતી;
 અમીવતી શીતળ શાંતિ સારતી,
 પડી રહી'તી પરિપૂર્ણ ચંદની.

થતાં હતાં ગાયન વાદ્ય નર્તને,
 ગૃહે ગૃહે ચિત્રરથી વને વને;
 કહીં કહીં ગુહ્યક યક્ષ કિન્નરી,
 સકામ જોડાં કરતાં હતાં વળી.

ધૈતાબ્ર જેવા હિમખંડ તારકો
 સમા રુડા કૈરવથી સરોવરો;
 સ્પર્ધા શરદ્વ્યોમતણી કરી કરી,
 રહ્યાં હતાં પ્રેક્ષક દૃષ્ટિને હરી.

ઝીણું ઝીણું ઝાંઝરને રવે રવે,
 મરાલને ખેલવતી કળે કળે;
 સુરાપળા સૈકતને તટે તટે,
 રૂપાળી કન્યા રમતી હતી રસે.

ઝુકી રહી'તી ભ્રમરાવલી થકી,
 સ્થળે સ્થળે પુષ્પિત રમ્ય મંજરી;

ઉડી રહ્યા'તા જળયંત્ર ચંદ્રને,
 વધાવતા મોહક વારિ મોહિતકે.
 મનોર કસુરિ મૃગાલિસારની,
 સુવાસથી બ્યાસ હતી વનસ્થલી;
 નભે ચઢ્યાં સારસ કૂજનો થકી,
 દસે દિશા નાદિત થે રહી હતી.
 ઉભયલી આ સમયે અનંગથી,
 કુબેરના પુત્ર વિષે રતી ભરી;
 પ્રસન્ન રંભા અલિસારિકા બની,
 જતી હતી વહ્નલ ભેટવા ધરી.
 નવા નવા સુંદર ઘાટ ઘાટના,
 સજ્જ અલંકાર શરીર શોભતા;
 ઝીણાં અને નૂતન રંગ રંગનાં,
 ધરી હતાં અંબર અંગ ઓપતાં.
 વિલાસથી પાલવને રમાડતી,
 લીલાગતે અંબરને ઉછાળતી;
 જતી તહીંથી લટકે લગી જતી,
 રૂપાળી રંભા દશકંધરે દિઠી.

દેવયાની ને કચ.*

૫૬.

હૃદયનો રંગ આ, એક કચમાં પૂરાઈ રહ્યો દે,
હૃદયનો રંગ આ, એક કચમાં

જેવો એ આંચો નયન પથ મારે,
તેવો જીગરમાં જડાઈ ગયો દે,

હૃદયનો રંગ આ, એક કચમાં પૂરાઈ રહ્યો દે.

જીવ લમે મુજ જીવ લમે,

કચ પાછળ મારો જીવ લમે.

ઘરમાં વનમાં, હરતાં ફેરતાં,

પ્રિય આલીંગણે વસતાં ન ગમે,

જીવ લમે મુજ લમે કચ પાછળ

નથી ઔષધ અન્ય વિના કચથી,

કચ મળવે વ્યાધિ સર્વ શમે,

જીવ લમે મુજ જીવ લમે-કચ પાછળ

---

* બૃહસ્પતિનો પુત્ર કચ શુક્રને ત્યાં સંજીવિની વિદ્યા ભણવા રહ્યો હતો તેને જોઈ શુક્ર પુત્રી દેવયાની મોહી પડી હતી. તેના મનમાં ને જહાર કચ રમી રહ્યો હતો તેથી એકાંતમાં તે એવુંજ રટન કરતી હતી. એવું રટન અને કચની ના એ અત્ર વસ્તુ છે.

મદનને-૫૬.

શાને દમે પિટયા મદન મને તું,

અંબોડલો છે આ અબળાનું ભૂષણ, (૨)

ગહન જટા જૂટ નહોય શંકરનું,

શાને દમે પિટયા મદન મને તું.

મૃગમદ લેપ કરેલો ગળે છે, (૨)

ચિહ્ન ન હોય નીલું એ ગરલનું,

શાને દમે પિટયા મદન મને તું.

વહ્નિનું સ્થાન આ નહોય ત્રિલોચન, (૨)

ભાલ તિલક છે મદન કુંમકુંમનું,

શાને દમે પિટયા મદન મને તું.

હું નથી દહનક સ્મર તુંજ શંકર, (૨)

હું છું દુઃખી બાળ દીન ન માયું,

શાને દમે પિટયા મદન મને તું.

૫૭

ગીતિ.

કયમ તું બ્રાંત દિસે છે, કારણ આનું કળાય ના મુજથી;

એવું શું છે મનમાં, કહેવાનું જે કથાય ના તુજથી.

વદ વદ વદ વામોર ! વરવાચ્છાં જે તને ઘણી હોય;

તે વર આપી તુજને, શુરુ કન્યાને પ્રસન્ન કરૂં સોય.

- દેવ૦ વરવાંચ્છા નથી ગીજી, વરવાંચ્છા છે રસિકવર તારી;
 વધૂ કરી દેવ ગુરુની, વાંચ્છા પૂર તું ઘણા દિની મારી.
- કવ્ય બેન સમાન તું મુજને, ગણાઉં બધું સમાન હું તુજને;
 એ સંબંધ ભૂલીને; બોલે આ શો અનર્થ તું મુજને.

ઈન્દ્રનું જાન છળ.

—XX—

હૃતવિલંબિત.

પય વિશુદ્ધ ફિક્કી થઈ ચંદની, હિમ મલીન દિગંત દિશા બની;
 સુરત મુગ્ધ સુરેશ્વર કુંઠુટે, સુર કરી જગંબ્યાં મુનિ તે સમે.
 સમય બ્રહ્મ મુહૂર્ત તણો અહા, થઈ ગયો, મુનિ એમ વિચારતા;
 લઈ કમંડળ કોપીન પાધરા, ઉટજથી નિકળ્યા નદિએ જવા.

અનુષ્ટુપ.

ઉઘાડ્યાં દ્વારને પેઠો, મુનિ વેશ શચિપતિ;
 કામીને સત્ય છે નહોયે, લજ્જા વિશ્વવિષે કશી.
 સતીએ દ્વાર દીધાં કે, હશીને મોહનું ભયું;
 વજ્રીએ ધૂષ્ટ થે ધીરું, માગ્યું ન માગવાતણું.

(૩૬ દિસોછો રાજેશ્વર. એ રાગ.)

ક્યાંથી આજ અચાનક, સુખ આ સ્વામી સાંભર્યું રે૦

ક્યાંથી આજ અચાનક, સુખ આ૦

સંધ્યા વંદન કાજ સીધાવ્યા, પળમાં ત્યાંથી પાછા આવ્યા;
 સાચું કે' શે મુનિવર મન મોહે ભર્યું રે. ક્યાંથી આજ અચાં
 થરથર અંગે ધ્રુવે ઝાઝા, સંયમી થઈ ક્યમ મુકે મારાં;
 તીલું તીલું નીરખો શું મદનું ભર્યું રે. સ્વામી આજ અચાં
 ખાંદ્ય ગ્રહી લ્યો કંઠે તાણી, થરથરતે મુખ વદતા વાણી;
 અધીર થયા ધીરા તે ચિત્ત શાણે ચળ્યું રે. સ્વામી આજાં
 મંદ મધુર હસતા કર ધરતા, મુજને પણ મદવેલી કરતા;
 મુનિવર આ શું અલૌકિક આજ નવું નવું રે. સ્વામી આજાં

રૂકિમણીનો સંદેશો.

(નાતીશી નથ મારા નાકમાં સમાય-એ રાગ.)

સ્વસ્તિ શ્રી સ્થાન સોરઠ પૂર સાર,
 રાજ કરે ન્યાં મારા પ્રિય પ્રાણાધાર, જીવ તહાં દ્વિજરાજ.
 આપને પત્ર ને કહેલો આ વાત,
 જે રે જુઓ છો તમે નયણે : સાક્ષાત;
 આજું લખીએ શે કાજ, ધરના શુરુ મહારાજ.
 કુંવારી કન્યાને કરી અઘટિત કાજ,
 કાગળ લખું છું જોલે લેતા મારી લાજ-દારામતી છો રાજ.

નવ ગાંઠ્યા તાત ને નવ ગાંઠ્યાં માત,
 એતું રે કરે છે ધાર્યું અહીં મારો ભ્રાત-વેલા વળજે હો રાજ.
 ત્રણ દીની વરધે લગન લીધાં આજ,
 શિશુપાળ આવે છે લેઈ એનો સાજ-દ્વારામતીના હો રાજ.
 માળાપેં મૌન ધર્યું ન થાય વાત,
 વકર્યો ફકમૈઓ ત્યાં કોની રે તાકાત-વેલા વળજે હો રાજ.
 તન માંડે અહીંઆં ને મન તમ પાસ,
 લખતાં લખું છું એક ખરે રે વિશ્વાસ-દ્વારામતીના હો રાજ.
 અખિકા પૂજવા નીકળું ઘર બહાર,
 ત્યાંથી હરણુ માંડે કરવા મોરાર-વેલા વળજે હો રાજ.
 કાગળ લીંબાય ન દેખાય ન લખાય,
 સાંભરો તમે ને મારી આંખડી લીંબાય-દ્વારામતીના હો રાજ.
 અમુંઝણુ થાય ન જંપાય દિન રાત,
 કોઈ નથી માંડે ત્યાં કંઈ કોને વાત-વેલા વળજે હો રાજ.
 તમારા ઉપર મારા જીવનની આશ,
 જીવણુ ! રાખી છે જો જો થાય ન રકાશ-વેલા વળજે હો રાજ.
 દિલ ધરી દાઝ દીન દાસીને કાજ,
 મારી રાખવાને લાજ, જહુરાય આવું વાજ-વેલા વળજે હો રાજ.

તુલસીદાસનો ત્યાગ પ્રસંગ.*

—X—

અનુષ્ટુપ.

ખ્યારિ ખ્યારિ કહી પાસે, આવતા કામ મુગ્ધને;
લજ્જાળુ વધૂએ રોક્યો, આ રીતે અટકાવીને.

લલિત છંદ.

શરમ છે કરી કે નથી પતિ,
અરર ! આમ શું ગુમ થે ગતિ;

* તુલસીદાસ ઉત્તર હિંદના એક કુમાવિસદાર પિતાના પુત્ર હતા. પિતા તેમને નાના મૂકીને મરી ગયા અને પોતે મોજ શોખમાં ધણો પૈસો ઉડાવી લીધો. ઘર ભિચુ હોવાથી જોડેના એક ગામમાંથી ખાનદાન કુટુંબની કન્યા મળી. કન્યા ઘેર આવી અને તુલસીદાસજી તેનામાં એવા લુબ્ધ બની ગયા કે, મા ગિચારી દરણાં દળી તેમનું પોપણુ કરે તેની પણ દરકાર રહી નહિ. વહને તેને પિએર પણ જવા દે નહિ. એકવાર વહેવાણુના ખડુ ઠપકાથી તુલસીદાસ નદીએ નાહવા ગયા હતા એટલામાં તેમની માએ વહને મોકલી દીધી. ન્હાઇને પાછા આવતાં જ તેમણે ‘એ ક્યાં ગઇ? એમ પૂછ્યું અને ‘પિએર’ એટલો દુંડો જવાળ સાંભળતાં જ હાથમાં પાણીપત્ર ખસે ધોએલું ધોતીઉ ને જોડે માથે તુલસીદાસ ઘેરથી—ગામમાંથી નીકળી સાસરે ગયા. પ્રેમમુગ્ધ જેવા તે ઉડહુડ ‘પ્રિયા પ્રિયા’ કહેતા સાસુના અંતઃપુરમાં પેસવા જતા હતા એટલામાં તેમનાં વધૂએ નિર્લજ્જતાથી ખીજવાઈ જઈ આ પ્રમાણે કહ્યું.

મુજ અલાગિણીની બધી રતિ,
પ્રભુ પદે ધરો થાય સદ્ગતિ.

રુધિર માંસનાં ગર્હ ગાત્રની,
નરક ખાણ હું નારિ જાતની;
તુલસીદાસજી આટલી રતિ,
પ્રભુ પદે ધરો થાય સદ્ગતિ.

સલિલના ક્ષયી પુહ્ણુદો સમા,
સડિ જતા બધા તત્વના બન્યા;
વયુ વિનાશિની વ્યર્થ મોહિની,
પ્રભુ પદે ધરો થાય સદ્ગતિ.

શ્રવણ શું કરો વાલી વેણુને,
નયન શું ભરો રૂપ કૂટકે;
ગરિબ શું બનો ગોરિ ગૌરવે,
નમન શું કરો નારને પદે.

શ્રુતિ ધરો કથા રામ કામની,
નિરખી લ્યો છળી રાઘવેન્દ્રની;
દીત બનો દયાનાથ સન્મુખે,
ચરણમાં નમો શ્રીહરી તણે.

ધન ધરા અને દાર સંતતિ,
કશું નથી બંડું વિશ્વમાં પતિ;
જગતે જાળ આ બુઢી મોહિની,
પ્રભુ ભજો થવા સ્વામિ સદ્ગતિ.

દૂર શરીર આ પાપ પાંજરું,
રટન શું કરો તેહનું મરું ?
પ્રભુ થવા કરો શ્રેય આપનું,
સ્મરણુ રામના પુણ્ય નામનું.

અનુષ્ટુપ.

કઠોર વચનો આવાં, શ્રેયનાં બોધનાં સુણી;
ઉંઘરેથી વળ્યા પાછા, રામ ભક્ત શિરોમણી.

૫૬.

ધન્ય તરુણી તુલસીદાસની, બોધ્યો અનુરક્ત નાથજી;
ધન્ય તરુણી તુલસીદાસની.

પોતામાં મોહી રહેલ ને, કરતા હાજી હંબુરજી;
બેળનીએ નવે નાથને, કરશે કયી વડ્ દૂરજી.

ધન્ય તરુણી તુલસીદાસની.

સ્વામીનું હિત વિચારવા, કીધું સુખ પોતે ત્યાગજી;
અવસરે યોગ્ય વચન કહ્યાં, જેનો લાગીઓ હાગજી:

ધન્ય તરુણી તુલસીદાસની.

ગદ્દા પરચીશીમાં ધૂમતા, વધુ મધુ ચકચૂરજી;
કંથને બોધ્યો તે સાધવી, અમને પદ તારાં પૂજ્યજી.

ધન્ય તરુણી તુલસીદાસની.

રાધાકૃષ્ણનાં કાવ્યો.

રાધાનું રૂપગુણગૌરવ.

૫૬.

ખસો અળગા, અડશોની અલખેલા,

છોરા નંદના ન થઈએ છટકેલા;

ખસો અળગા અડશોની અલખેલા.

કહીં અણુજાણે ઘેર જનમેલા (૨)

અહીં આહીરડાંમાં ઉછરેલા;

તમે નહિ અમ લાયકે નહિ છેલા,

ખસો અળગા અડશોની અલખેલા.

અમે મોટા ઘરની વહુવારૂં,

તમે કાનકુંવર નારૂં કારૂં;

કાના સંગ શું અસમ શોભે વારૂં ?

ખસો અળગા અડશોની અલખેલા.

અમો ગોરટડી રે ગુણી વણુઝારી,

તમે કાળા કૂબડા ને ગઉચારી;

ચંદુનંદન આપણી નહોય ચારી.

ખસો અળગા અડશોની અલખેલા.

છોરા, નંદના ન થઈએ છટકેલા,

ખસો અળગા અડશોની અલખેલા.

કૃષ્ણને લઈ આવવા વિનતી.

(ઓધવ સાચું કોની આવ્યા કેમ તહિ.—એ રાગ.)

રાધા   શામળીઆને સમજાવી લાવ અહીં,
 સાહેલડી ખીજે ન જાય કહીં;
 શામળીઆને સમજાવી લાવ અહીં.
 ચતુર તો તો ચંદ્રાવલી તું સહી,
 જસોદાનો જાયો ન જાય વહી;
 શામળીઆને સમજાવી લાવ અહીં.
 તલસું હું તો અતતુને તાપે તપી,
 વિઠ્ઠલવર વેદને રહી છું જપી;
 શામળીઆને સમજાવી લાવ અહીં.
 દ્વિતી   કોનેઆનો કાન ધરીને સહી,
 હાજર કંઈ તારી હજુરમાં અહીં;
 પ્રીકર નવ કરતી સલુણી કંઈ.

—X—

રાધાનો શરદ વિલેગ.*

(માફે સોનાતું છે ખેડુંરે—એ રાગ.)

વાલી વાલે તરછોડયાં રે, કોને કોને જઈ કહીએ;
 પ્રીતિમાં ખંધન તોડયાં રે, અંતરમાં સમજી રહીએ.

---

* વિલેગણુ ગુર્જરીનું આ શરદ વર્ણન છે પરંતુ રાધિકા જેવી ભાવાના સાહિત્યની અનુસમ દેવી નાયિકાને લગાવી દેવું એ દીકરાગવાથી તેમ કયું છે.

શું સાસરીએ જઈ કરીએ રે, સાંભળ શાણી સાહેલી;
 મૈયેરમાં મુંઝાઈ મરીએ રે, રહીએ ક્યાં જઈ તે કે'ની.
 મુઓ મદન થઈ મહા વેરી રે, રંજડે છે આપણને;
 મુંઝામણ અંતર કેરી રે, કે'વાયે ના પરજનને.
 નથી રોગ કશો પણ બેની રે, નિશદ્દિન ગાત્રો શોષાએ;
 શું કરીએ ઔષધ કે'ની રે, પ્રાણુજીવન વણ વણસાએ.
 સાસુજી ચિંતા કરતાં રે, નાની નણદી રોજ પૂછે;
 મને દેખી નેણો ભરતી રે, ભાલલડી આ-તે શું છે ?
 મારા સસરાજી શોષાએ રે, દેખી દીન જન શી મુજને;
 સાસુજીને સમજાવે રે, લોભ લાગ્યો છે શું એને.
 ઉનાળે લોહી ઉઠાળ્યાં રે, ગાળ્યું દુઃખે ચોમાસું;
 આ આવી શરદ સતાવારે, વરસાવે વિરહી આંસું.
 અંબરમાં આછા તારા રે, શરદ પુનમની રાતલડી;
 સુખ લે સંજેગી દારા રે, છણુછણુ દાઝે છાતલડી.
 પાકી ગૈ સાલ રસાળી રે, શાલી પાકી પીળી થઈ;
 પાકી હું નાર વિજેગી રે, પ્રેમ પીડે બેહાલ બની.
 ગાંડી ઘેલી થઈ કીધો રે, લીધો લાવ વિલાસ કરી;
 નદીએ સમજ્યું થઈ સીધો રે, લીધો પંથ સુનીતિ ધરી.
 આછુકલો અંબુરાશિ રે, ખાશી રીતે જોલ રમ્યો;
 બહુ નદીઓનો નાવલીઓ રે, નાશી ઉછળી શાંત થયો.
 સાંજે નવ વધુઓ શાણી રે, નાના વિધ શણુગાર સજ;
 સાસુજીને શિર નામી રે, નાની નણદી સાથ લઈ.
 શેરીમાં ગરબા ગાતી રે, રાતે રંભા સમ-ભાતી;

રાતી ને તાતી માતી રે, જોખન જોરે છલકાતી.
 ચાંદલીઓ ચિત્ત અળાવે રે, વધુ વધુ કહું વાતલડી;
 નવ નવરાત્રીના દાડા રે, શશી અજવાળી રાતલડી.
 શરદે છે તેજ સુભાગી રે, ઘર જેને છે નાવલીઓ;
 અમ સરખાં બેન અભાગી રે, લેઈ શકવાનાં લાવ કીઓ ?
 અખી શા માટે રીસાયા રે, સાસુજયા ન સમજાતું;
 કાગળ કડકો નથી લખતા રે, એ મુજથી નથી સેવાતું.
 પરણીને ગઈ હું જ્યારે રે, ત્યારે માનિતી કીધી;
 બહુ વિધનાં લાડ લડાવી રે, વાલમજીએ વશ કીધી.
 હૈએ ધીકે છે હોળી રે, સ્વામીના વિરહે સજની;
 મારાં લીંજય ચીરને ચોળી રે, રોતાં વિતે છે રજની.
 બધી અબજા જાતિ એવી રે, પાણી પીને ઘર પુછે;
 પરવશ કરી મૂકે વહેતાં રે, આંસુ આવી કોણુ લુછે.
 સુની કુંજ ગલી જમુના રે, તટ સુના ને હુંય સુની;
 હબકે હૈડાં ઉછળે છે રે, હા હૈયાના હાર હરી.
 મથુરામાં મૂકી રોતી રે, વાલમજી સૌરાષ્ટ્ર વશ્યા;
 હવે ઘણું થયું ગીરધારી રે, હારી હારી હુંજ વશા.
 રિસાળ રસિક રાધાના રે, આઘા નવ રો' મુગટમણી;
 દયો આજ થકી સમ આધા રે, બાધા મારે બોલ તણી.
 જોવાને પ્રેમ અમારો રે, તજી ત્રિકમ શું ગાલી ગયા;
 ગોપીનો સાથ રડાવ્યો રે, મનમાં નાવી કાંઈ દયા.
 કુબજને લાડ લડાવો રે, નથી એની ઈર્ષ્યા અમને;
 પણ વાસ વસો વૃંદાવન રે, જોઈ રીઝીએ પ્રભુજી તમને.

નમી નમી ચાંચી લીધેલાં રે, દર્શન સુખ 'કંથમ' વિસરસે ?
 શું પ્રણય કલંકનો રાખી રે, રોષ વસ્યા 'જઈ' વિદેશે.
 પળશી કરતા પાતળીઆ રે, માનિનીઓને મનવવા;
 તે તમ પાળે ટળવળતી રે, આજે માધવને મળવા.
 'ઘડી' ઘડી ગોપીને કરતી રે, 'રાગવતી' રૂડી વાંસલડી;
 નથી પડઘો સરખો પડતો રે, શ્રવણે દિન કે રાત 'કદી.
 જશોદાના જાયા માયા રે, આમ ઉતારી શું દીધી;
 કાનુડા કપટી ખળરો રે, સ્વપનામાં પણ ના લીધી.
 નિમેષ ન કરતા ન્યારી રે, ખ્યારી કહી પુંઠે કરતાં;
 જવ તે ખ્યારી વિસારી રે, જારી તારી શી મમતા.
 સખીઓ મહેણાં મારે છે રે, કરે આંગળીઓ લોક પુંઠે;
 નથી ઘરમાંથી નિસરાતું રે, રાધાથી પ્રભુ આપ રૂઠે.

કૃષ્ણને ઉપાલંભ.

પદ.

વારૂ પાળો છો વિઠ્ઠલવર આખ્યા વાયદા રે,
 વાહ કામ તંત્રના કાયદા રે—વારૂ પાળોં ટેક
 કોઈને વૃંદાવન બોલાવી, કોઈ સંગાથે કરતા ચારી;
 એમ સઉને રાજી રાખતા રે, વારૂ પાળો છોં
 ઘડીમાં માત જશોદા સાથે, ઘડીમાં કાળી કુબળ સાથે;
 ઘડીમાં ગાયો ચારતા રે—વારૂ પાળો છોં
 કોઈને કુંજ ગલી બતલાવો, કોઈને ચમુના તટ બોલાવો;
 કહી વૃંદાવન જઈ ખેલતારે—વારૂ પાળો છોં

કુંજકેલિ ને શૃંગાર.

૫૬.

લાવો લાવો કંકણ માફ લાવો,
 કાના અમથી ન વેળા વીતાવો;
 ચાલી સખીઓ તો વ્રજની વાટલડી,
 લલા લીરુ હું પડીશ એકલડી.
 લલી લલી. તું લામિની લીરુ,
 મને સમજાવે ઠીક ધીરૂં ધીરૂં;
 કાળી આંખોની કામણગારી,
 કાચાં કાળજાં કાઢી લેનારી.
 એણાક્ષિ ! તું એકલડી છે શાણુ,
 જ્યાં ત્યાં કુસુમેષુ છે તારી ત્રાણુ;
 ગોરિ ! કંકણ તો ત્યારે મળશે,
 જ્યારે દ્વૈતનાં અંતર ટળશે.

૫૬.

લાવ લાવ હું અળતો લગાડું, પોથીમાં પલાળીરે;
 તારી નાભુક પગની પાટલીએ, ને પાનીએ બહાલીરે.
 લાવ લાવ હું ફેણ શી વેણ, ગુંથી નાંખું ગોરીરે,
 મૂંઝી શુલભાસ ફૂલની ઘેર, રહે જેહ ફેરીરે.
 લાવ લાવ હું બાંધું લલાટે, લલાટિકા તારેરે;
 નરી નક્ષત્રમાળા ન હોય, ખીલી જેમ તારેરે.

લાવ લાવ હું ખિંદી ખનાવું, ભમરપર તારી રે;
 મોટા મુનિઓનાં મન ડળી જાય, એવી પ્રાણુખારીરે.
 લાવ લાવ હું ઝીણી કરીને, આંખલડીઓ આંજુરે;
 જેના સહજ ફરકલાને ફેંદે, જગત જાય ગાંજુરે.
 લાવ લાવ આ મોતીના કાપ, તરલ તનમનીઆંરે;
 તારે કમનીય કાને પહેરાવું, લોલક લટકણીઆંરે.
 લાવ લાવ આ ઢળતી મજેની, પે'રાવું હું વાળીરે;
 જેથી શોભે મનોહર મુખ, રાધે ! રહીઆળીરે.
 ચાલો ચાલો થયું થયું ખેશ, હવે ઘોની જવારે;
 ક્યાંક કાઢશો પાછો વેશ, મોહી રહ્યા મારવારે.
 ઉભી રે'રે' જંગાલનું ટપકું, કહું તારે ગાલેરે;
 મારી ગોરી ગુલાબી નાર, નજર નવ લાગેરે.

અન્યોક્તિનાં કાવ્યો.

મન્દાક્રાન્તા.

ગંગા આદિ સકળ નદિનાં વારિ પામી સમુદ્ર,
લેશે ગર્વી નથી પણ હિંચાં રતનની આણ રૂપ;
પામીને થૈ અતિશય સુખી લોક ગોપાદવારિ,
કે'સ્પર્દાથી મમ સમ કયો ? વિશ્વને ખડો પુકારી.

રથોચ્ચતા.

મૂક મૂક જળને દયાનિધે !
વારનો સમય ના નથી હવે;
આજ આતક મુવા પછીથી તું,
વારિને જલદ ! કે' કરીશ શું ?

માત્ર આતક તણીજ ચાંચમાં,
ખિંદુઓ નવ પડે પયોદનાં;
પાણિ પાણિ કરી નાંખી પૃથ્વી, તે
મેઘને ક્યમજ દોષ દેઘએ.

શાર્દૂલવિક્રીદિત.

પીડયું છે મદવારિથી ટપકતા હંસ્તીતણા ગંડને,
પુખ્તોની પણ હુષ્ટ ચિત્ત થકી છે લીધી હરી ભૂતિને;
ઠરાડ્યા કમલોથી આશ મધુની જેણે ધરી હંસને,
મોટાનો થઈ વેરી બંધન પડ્યો તે ભંગ આ અંબુજે.

પુષ્પિતાગ્રાં.

નિજ શિર પર લુંગ ઘેસવાનું,
તજ અભિમાન પુલેલ ખાખરા તું;
ધવલ મુદિત માલતી વિયોગે,
અનલ નિવેશ ગાંધી તુંમાં કરે છે.

સુરભિ રહિત કણિકાર સેવે,
તજ દંધને તું સુવાસી ચંપકોને;
શુભ અશુભ ગુણો ન જાણવાથી,
મધુકર દુર્જનતા જાણાય તારી.

વધુ સહ વંશી પદ્મનાં વનોમાં,
પ્રતિ દિન તું કરતો વિલાસ જેમાં;
જળ સુકઈ જવાથી તે સરોને,
કયમ થઈ નિર્ગુણી હંસ તું તજે છે.

સ્મર વચન શી પંડિતાઈ તારી,
વળી ખડુ કોકિલ મિષ્ટ તારી વાણી;
નથી જરી પણ છાજતી વસંતાં,
વન મહિ આમ પલાશ વૃક્ષ કેરાં.

નલ મહિ ઘનરાયને વિલોકી,
મયુર ઘણા હરખાય નાથ શાથી ?
ઉદય સુહૃદનો થતાં વિશેષે,
મન મહિ સજ્જન હર્ષ બહાલી પામે.

વૈતાલીય.

ધનને સ્તુતિ ગર્જતા કરે, ફલની શા મૃગરાજ આશથી;
 પ્રકૃતી જ વડાની એહ જે, નવ સાંજે પરની સમુન્નતિ.
 નથી ચુંગિત વાયુએ અને, નથી ભુંગે વળી મલ્લિકા પિધું;
 જડયું જડી કઠોર ડાળીએ, પરિણામે ધુળ ધાણી તે મળ્યું.
 વચનોથી અસહ્ય નીચનાં, મહતા જાય નહીં મહાનની;
 જ્યમ જાય નહીં મહાંધતા, રજથી વ્યાપ્ત થતાં મણિતણી.
 ખટ દૈહિક શત્રુને ન જે, પણ વારી 'શકતા' લાણી ગણી;
 ઝટ સિદ્ધ કરે કલંક દે, અપલા નામ રમા ખરેખરી.
 કરી રક્ષણ નિત્ય સિંચતાં, વિધિનાં ખીજ જાણે વિવેકના;
 જનને ફળ પ્રાપ્તિ થાય છે, 'શરદે' ધાન્યની સૃષ્ટિને યથા.
 સમવૃત્તિથી શાંતતા ધરી, સમયે તીક્ષ્ણપણું ધર્યા થકી;
 નિજ તેજથી ઉન્નતિ ધરે, જગમાં સૂર્ય સમાન ભૂપતિ.
 મદ માનની ઉદ્ધતા ધરી, ક્ષિતિપાલો અતિમૂઢ થાય છે;
 અતિ મૂઢ તજે વિવેકને, અવિવેકે જન ગિન્ન થાય છે.
 મુળ માર્ગ ખતાવનારને, તજતાં કેા સુખિયો થતો નથી;
 અવધે અરુણ પ્રભા હરી, જ્યમ માર્ત્તંડ પડે મહોદધિ.
 પિક શાવક કાક સંગને, તણ દે જેમ થતાં ચુરી વયે;
 મળ હંસ કુલે દ્વિજોત્તમ, સહગામી બક સંગ છોડીને.
 ઉતરે શુભ શીખ ના ખાળે, જડને કોટિ ઉપાય યોજતાં;
 શશિકાંત વિના ખીજા ખરે, જ્યમ જાયે કર જ્યર્થ ચંદ્રનાં.

નિજ દોષથી નાશ પામશે, ખલ ઈર્ષ્યા કરતાં મહાનની;
 જ્યમ નાશ પતંગ પામતાં, કરિ ઈર્ષ્યા બળતા હુતાશિની.
 પૃથિવી પતિની સુતા અને, દમયંતી નળ ભૂપ ભામિની;
 યશું પૂર્ણ ઘને વને ફરી, કૃતિ એ શી વિધિના વિપાકની,

માલિની.

કુસુદિની કરમાતાં, ખીલતા પદ્મ કોશ,
 ઘુડ હરખ તજે ને, પ્રીતિ પામે સ્થાંગ;
 ઉદય રવિતણે ને, ચંદ્રનો અસ્ત થાય,
 હલ વિધિ અવળો તો, અંત આવે વિચિત્ર.
 તિમિર હરણ કર્તા, આપ જે ખેલનારો,
 દશ શત કરવાળો, જ્યોત્સનામાં ચાલનારો;
 વિધુ પણ વિધિ યોગે, રાહુનાથી ગળાય,
 લિખિત બદલવાને, થાય ના કે સમર્થ.
 જગ બધું અજવાળે, તે છતાંજો શશાંક,
 નિજ વપુગત મોહું, ના પ્રમાણે કલંક;
 પ્રકૃતિ સુજન કેરી, હોય છે ખાસ એવી,
 પર હિત રત રે' ને, આત્મ કાર્યે ન પ્રીતિ.
 દિનકર કદી ઊગે, પશ્ચિમે ને કદાપિ,
 પ્રચલિત ગિરિ મેરુ, થાય ટાઢાય વહ્નિ;
 કદી ગિરિવર શૃંગે, પત્યરે પદ્મ ખીલે,
 સુજનતાણું ન થાયે, તોય બોલ્યું અખોલે.

ગીતિ.

શરદે ન વરસે ગાજે, વરસે નિસ્વન વૃષા વિષે મેઘ;
કરે નહિ નીચ બોલે, કરે સુજન તે વદે ન લવલેશ.
ગુણીજન લે છે લહાવો, સદાય શોધી દૂરસ્થ ગુણીજનનો;
મેકક લે ના લહાવો, જળનો વાસી છતાંય પદ્મતણો.
દુર્જનના તે સંસર્ગે સજ્જન જન પણ ગંભીર અપરાધી.
રાવણ કૃત અપરાધે, ગંધાર્યો જળનિધિ નિરપરાધી.
સંગ કુછંદ વિશેનો, પણ માહાજનનો જતો નથી વ્યર્થ;
વાસ, વ્યાસને પામી, ધીવર કન્યા પરાશરે જેમ.
નૂપૂરના મરકત મણિની, કણિઓકેરાં પડેલ કિરણને;
ધારી હુવાંકુર શાં, હરિણી ચાટે પ્રિયાતણા પગને.

આલ્યાયિકા.

સુવર્ણમાં સર્વ ગુણો વસે છે, સુવર્ણને સર્વ સદાં ભજે છે;
જુઓ ત્વરાથી જળરાશિના ભણી, ધરી શિવે મસ્તકે બાંધે જાનંદવી.

અનુક્રુપ.

સ્તુત્ય છે મહિમા કેવો, મોટાના મનનો અહા!
આપે ઘસાઈને આપે, શાંતિ આશ્રયીને સદા.

ગુંગાર રસનાં કાવ્યો.

શશાંક દૂત.

વૈતાલીય.

સમિઃસાંજ સમે છળે ઉભી, ણિજના આશ્વિન ચંદ્રને નમી;
વિરહાતુર એક ગુર્જરી, સહસા આમ વદી શશી પ્રતિ.
અયિ ચંદ્રિર, આજથી હિને, વધતા પૂર્વ-ભણી ભણી તમે;
ઉગશે જઈ ચૂંછિમા દિને, કલંકતા નગરે નિશાગમે.
હું વિનેગણને સુકી અહીં, પતિ છે વર્ષ થયું વસ્યા તહીં;
જઈ આપ જરાક તેમને, મુજ સંદેશ સુણાવજો સખે.
ઉપડે નહિ જીભ આપ શું, અબળા લાજ થકી લગઉં છું;
પણ દીર્ઘ વિનેગ દુઃખથી, સુકી મર્યાદ કંઈક કા'ણું છું.
શિશિરે શિથિલા થયેલ તે, બહુ બાળી મધુ માસમાં સ્મરે;
ધરિ મેં બહુ ધીર ચંદ્રમા ! પણ તે રે' ન હવે શરતસમે.
પરણ્યા પછી આણું આવતાં, સહવાસી પિઉની થઈ હતી;
રસના વંરશ્યા હતા ખરા, વરસાદો પણ હું નવી સવી.
સમજી રસ ભાવના નહીં, સંમજી ત્યાર પછી જુદી પડી;
મધુરું મધુરું ઉડું ઉડું, સ્મરતાં તે મનડું સુંઝાવતું.
બહુ વાર વિચાર લાવતું, ભડકે અંતરને પ્રળળતું;
સખિઓ સુખ માણતી લહી, પુટકર્મી ફિટકાર આપતું.

ઠરતું ન પિએર સાસરે, ઘર કે બાહિર બાગ બંગલે;
 વસને ન વિભૂષણે રિએ, મન નાંખ્યું મદને મથી કશે ?
 વસુ છું સુખ સાજમાં રૂડા, પણ આ શોષ થકી સીદાઉં છું;
 શું હતું શું ગયું ન શું બન્યું, ક્યમ બહાલું અળખામણું થયું.
 ન ગમું પરને હું કે મને, ન ગમે તે ન કળાય કે મિશે;
 જન કે જણશે વશે કશે, ન કશે કેમ મને ગમે ન શે ?
 ઉછળી તરસી રહું રડયું, મન માફ ન કશાથી માનતું;
 સમજે સમજાવ્યું ના કશે, ઉલટું આમ નિરાશ થૈ જતું.
 ગુણથી વયથી સુજાતથી, કુળવંતા ઉજળા કુટુંબથી;
 ધન ભાગ્ય ગણાય લોકથી, મુજ માળાપજમાઈ મેળવી.
 સમ જોડ ગુણે વયે કરી, અલખેલા વરને વરાયલી;
 નિરખાઉં છુંએ હુંએ વળી, સખિઓની ધરિયાળું આંખથી.
 ધન છે સુખ છે શરીર છે, અમને બહોવરને સ્વરૈક્ય છે; +
 અનુકૂળ બધુંય આમ છે, પણ એ એકલડા વિદેશ છે.

—X—

+મનનું એવું કૈંક્ય કે એક જોડે એજ ખીજના મોંમાં હોય.
 જુનાં ગીતોમાંએ પતિપત્નીના આ સ્વરૈક્યનો ધ્વનિ છે. જુઓ:-
 “અમારા દિલમાં એતો તમારા મનમાં રાજ”, મિલાપ.

પ્રિયાનું મૈયર.

—X—

ઉપજાતિ.

ઉઠો અલ્યાં થાય જુઓ ઉજેશ, આવે તમારો પિતર પ્રદેશ;
તાપી સુકી મેલ વધી અગાડી, જાગી જુઓ આંખડલી ઉઘાડી.
જુઓ કપોલારુણ મંગળ શ્રી, ઉષા પ્રભાતે ઉઠતાં સુગાત્રી;
પ્રસાદતો લોચન ચિત્ત કેવો, દેખાવ દેખો દયિતે મજેનો.
આવી અહીં આગળ આમ આરાં, જુઓ જરા જાસુદ પુષ્પ ગોરાં;
પ્રિયા જુઓ આ અહીંથી તમારું, શરૂ થતું મૈયર રમ્ય ગ્રાં.
ક્ષીરાબ્ધિને ફેન સમાન ઘોળે, ફૂટે ફેને કાલરિએ કપાસે;
શિઆળું મોલે મલપી રહેલાં, શ્વેત્રો જુઓ મૈયર મોહ ઘેલાં.
ઉંચે લીલે શેલડીએ સુસાંઠે, ગાંઠે પુટી પાનઠની કલાંઠે;
જુવારનાં ખેતરથી જુવંતિ ! સીમા જુઓ કાનવની હસંતી.
નાની રૂપાળી જળ હોડીઓની જેવાં ત્વરાથી તરતાં ખગોથી;
દ્વારે પુર્યો મૈક્ષિક મંડળો શી, બેઠી કિનારે બગ પંક્તિઓથી;
તારે ખિલ્યું વ્યોમ ન હોય તેવું, કળી રહેલાં કુમુદે ભરેલું;
લક્ષ્મીતાલું દર્પણ હોય તેવું, સુગોળ રાકા શશિખિંબ જેવું;
સરોવર સ્વચ્છ સુકચ્છ કેવું, લાગે જુઓ લાડણ આ મજેવું.
કાળી તણાં કીર્તનમાં ગવાતો, પતે તણાં પાતકથી પડેલો;
જુઓ પશ્ચે વાદળ શો જણાતો, પવિત્ર પાવાગઢ સુભૂ ચેલો.

—X—

નણુંદનો વિનોદ.

—XX—

૫૬,

લાલલડી, વાત તમારી મેં જાણી,
અજાણી રાખી રહી ન અજાણી;
લાલલડી, વાત તમારી મેં જાણી.

અંતરમાં ઉંડો ઉમળકો વહે છે,
જીજનાં ઘરડાં લોચનીઆં હસે છે;
‘ તારી લાલીને છે’ એમ કે’ છે,
લાલલડી, વાત તમારી મેં જાણી—
સુહાગણુ સાસુતણાં ધન રાણી,
લાલલડી, વાત તમારી મેં જાણી.

માનિતાં માનો ન માનો પરંતુ,
શરીર તો ‘ ચઢતા દિવસ છે ’ કહેતું;
કહો ના ના, ન પણ તે મનાતું,
લાલલડી, વાત તમારી મેં જાણી,
અજાણી રાખી રહી ન અજાણી,
લાલલડી, વાત તમારી મેં જાણી.

અભાવા થાય ખવાતું ન ખાતાં,
ઉડી ગે લાલી પાંકુર મુખ થાતાં;

ભાગી ત્રિવલ્લી જાવ ભરાતાં,
ભાભલડી, વાત તમારી મેં જાણી,
મારા સમ ઘોની ખરે ખરૂં ખોલી—
ભાભલડી, સાચું કહો દિલ ખોલી.

નકામી 'ના ના' નથી ચાલનારી,
નાની છું, શરમ શોભે નહિ મારી;
રાખલડી તો હુંજ છુંની ખાંધનારી,
ભાભલડી, વાત તમારી મેં જાણી—
ચુહાગણુ સાચુતણાં ધનરાણી,
ભાભલડી, વાત તમારી મેં જાણી.

—X—

વિલેગણનાં વર્ષા-શરદ.

ધોળ.

(કુંક છાંટી કંકોતરી મોકલી-એ રાગ.)
સાંજે ચિત્ર વિચિત્ર વાદળવડે,
શુભ દર્શી તોરણીઆં ખંધાય; ઘનાગમ અ-વીઓ.
જળ ભરી ભરી વાણી વાદળી,
ધીરી ધીરી આ પૂર્વમાં જાય— ઘનાગમ.
આછો આછો તડકલો ને છાંયડો,
ઘણા ધામથી જણે જલરાય— ઘનાગમ.

શૂરો આથમણો ને દક્ષિણતણો,
 વાવાઝોડાનો વાયરો બહાય— ધનાગમ.
 બાંધે બગલાં તોરણ મહેના માનમાં,
 સામાં સારસ જાય આકાશ— ધનાગમ.
 ઉતર્યો ઉતર્યો કોકિલ મદ ઉતર્યો,
 બોલે બોલે બપૈઆ ચોપાસ— ધનાગમ.
 સાપ વિંછી બાકે બા'ર નીકળે,
 કીડીઓને ઊડન આવે પાંખ— ધનાગમ.
 ખિસતંતુનું ભાથું રે બાંધીને,
 રાજહંસો માનસ સર જાય— ધનાગમ.
 નાચે થનથન મયૂર કળા કરી,
 ઉંચી ડોકે આમંત્રે સહર્ષ— ધનાગમ.
 ટીટોડી ને ચક્રોર ચિંતા ધરે,
 ઉની ધૂળમાં ચકલીઓ નહાય— ધનાગમ.
 ચાંદા પાછળ બની જળકુંડલું,
 આપે ખેડુતને મહેની આશ— ધનાગમ.
 ઘન ઘોર દિશાઓ બનાવીને,
 ઉડા ઉડા મહે ગાળે આકાશ— ધનાગમ.
 કાળા પાણુમાં સોનાની રેખ શી,
 વાંકી લીટીએ વિજળીઓ થાય— ધનાગમ.
 સિન્ધ વર્ણાકૃતિનાં વાદળ થકી,
 જાણે નભમાં મંડળિયાં પુરાય— ધનાગમ.

મોટે મોટે કાટકે ઘન ગાજતાં,
 ભર્યા ભુવનમાં ધીર ન ધરાય— ધનાગમ.
 ચોમાસાની ણીઆમણી રાતડી,
 વિજેગણ હું ગાળીશ કેઈ પેર—ધનાગમ.
 અખાત્રીજના વાયદા વીતીઆ,
 નાવ્યા નાવ્યા નણુંદીના વીર— ધનાગમ.

—:—

ચોમાસાનો બહાર.

(એજ રાગ.)

લીલી હરિયાળીથી વન શોભતાં,
 પામ્યા ખેડુત હરખ અપાર—ચોમાસુંએ ચાલીઉં.
 જળ જળ થઈ જમીન રચીપચી,
 હોરે જાય સરોવર સાર— ચોમાસુંએ.
 પટે ઝડીઓ ને બહાય જેમ વાયરો;
 પાકે પાકે લાંબુડાંનાં ફાલ— ચોમાસુંએ.
 ઘોડે ચઢતાને ગાનારી દોઢિલા,
 જઈ ખેડી લાંબુડાને ડાળ— ચોમાસુંએ.
 આવ્યો મેઘને હરખ્યા મયૂર ઘણા,
 ઢલડીઓને તો ગર્વ ન માય— ચોમાસુંએ.
 મહાલે હસ્તિની સાથે મતંગજે,
 લેતા સુરભિ વનોમાં ચોપામ— ચોમાસુંએ.

લીલી સાડી ધરીને ભૂભામિની,
 સોહાગણનું કરે જાણે હાસ— ચોમાસુંએ.
 ઇંદ્રગોપે ભર્યા રૂડાં શાદલો,
 જાણે વનમાં વણ્યા હોય ખંડ— ચોમાસુંએ.
 ખીલ્યાં કલકલ કરસણ કોડીલાં,
 ખડખડ હસે લોક અખંડ— ચોમાસુંએ.
 વરસે સુપડે ને ટોપલે મેળલો,
 નીર નદીઓની માંહી ન માય— ચોમાસુંએ.
 લીલી સેજ શામળ ઘટ ઝાડીમાં,
 ઉડે આગીઆઓ ઠેરઠેર— ચોમાસુંએ.
 એતો શોભે ધરાને અંખોડલે,
 જાણે ઝખકતાં હોય ઝવેર*— ચોમાસુંએ.
 અદેખાંનો સરદાર સૂકાઈ ગયો,
 જવાસો આ જોઈને લીલા લહેર— ચોમાસુંએ.

૫૬.

જહાલમે જહાલી વિદેશ વસાવ્યો; ટેક.
 આ, આઠ માસનાં જહાણલાં જહાયાં, (૨)
 શગળ તોય ન કકડો લખાયો—જહાલમે જહાલી.
 વિજયાદશમીના વાયદા વીત્યા, (૨)
 અશ્વિન માસે આ અરધો જવાયો—જહાલમે જહાલી.

* ગોવાગણોની જવાબીરની પીનો આથે સરખાવો

પંચશરે પીટે પણ પણ પીડી (૨)
 એકેક દિન તે જુગ કરાવ્યો— ંહાલમે ંહાલી.
 મનગમતાને દીધી માળાપે, (૨)
 વિધિએ ત્યારે આ વિજેગ કરાવ્યો—ંહાલમે ંહાલી.
 ખીલ્યાં કમળવન કમળાકરોમાં (૨)
 હંસનો સાથ આ આવ્યો ગયેલો—ંહાલમે વહાલી.
 સસરાજીએ પત્ર પાઠવ્યા તોયે, (૨)
 નાની નણદનો વીર ન આવ્યો—ંહાલમે ંહાલી.

ઉપજાતિ.

પુનઃ પુનઃ પ્રેમ ધરી ધરીને,
 વિલોકતાં નેત્ર લરી લરીને;
 પ્રમોદ પામી પિઉ પત્ર પહોચ્યો,
 બાવીસમી તારિખનો લખેલો.
 ગોદાવરી દંડક દાવ દેશે,
 પ્રમોદદા પંચવટી પ્રદેશે;
 જ્યાં જાનકી શું વસતા વિનોદે,
 તે તે સ્થળો શોક હવે કરાવે.
 ઉદાર પૈસા હીન છે બિચારા;
 ધની નથી સાંભળતા નઠારા;
 સત્તાધિકારી સઉ દંડનારા,
 તો ક્યાં રહે દુઃખ દુખી બિચારા ?

ઉપજાતિ.

મુક્તા મણી રત્ન વિભૂષણોના,
 નવાં નવાં ચીવર ઓળીઓના;
 ખાવા પિવાના રમવા સુવાના,
 શુદ્ધાંતમાં હિંચકડે ઝુલ્યાના;
 મદૂદ પુખ્પાભરણો સજ્યાના,
 ફીડા વનોમાં ફરવા જવાના;
 સમાનસુ સોગટડે રમ્યાના,
 સરોવરોમાં જળ ઝીલવાના;
 વડીલનાં બહાલ વધારનારા,
 ભલાં ભલાં ગીત ગવાડવાના;
 બની ઠંણી બાજઠડે ચઢવાના,
 દિયેરજી દોહદ દોહવાના.

—X—

વર્ણનતિલકા.

જે ચંદ્ર શા વદનમાં રતિ પામનારાં,
 જે હાર નિઝેરતણા તટ સેવનારાં;
 આપીન ઉન્નત ઉરોજ રૂપે વરોડ,
 તે આ રહ્યાં હૃદય પાસ ગરોડ ચારુ.

શિખરિણી.

અલંકારે યુક્તા, વિધ વિધ વિલાસે રિઝવતી,
 મદે માતી મીઠા સ્વરથી સુખદાતા રસવતી;

પદ ન્યાસે ચોરે, ચતુર નરનાં જે હૃદયને,
કવિતા ને કાંતા પ્રિય નહિ હશે કોણ જનને.

સુની શય્યા ભારી, રમાણુ વિણ સુનાં ભવન છે,
નિશે નાવે નિદ્રા, રુદન કરી રાતાં નયન છે;
ગળે ગાત્રો તાપે તપી તપી ન અત્રોદક ગમે,
કરૂં શું હા બેની, નિશ દિન પિટયો મન્મથ દમે.

ઉપજાતિ.

સૌભાગ્ય દેશે કવ ભાભિ આ તે,
સિંચી ઉછેર્યાં કુસુમ દ્રુમો જે;
શોભા થશે અદ્ભુત સર્વ જ્યારે,
દીગ્ધેરણ દક્ષિણ વાયુ વાશે;
નિશા ઘટીને દિન દીર્ઘ થાશે,
વૃક્ષો નવાં પલ્લવથી સુહાશે;
વળી વધુઓ ચઢશે વિલાંસે,
દીગ્ધેરણ દક્ષિણ વાયુ વાશે;
વનો વિલાંસાર્ધ થશે રસાળે,
વળી સ્વરો કોકિલના સુણાશે;
ત્યારે વિયોગે રહ્યું કેમ બાશે,
દીગ્ધેરણ દક્ષિણ વાયુ વાશે.

કુમુદવિચિત્રા.

મયુર બચૈઆ કૃષિવલ આદિ,
જન જીવ સૌને હરખ પમાડી;
વસુમતી દહાવા લઈ રહી લાળી,
જલદ વિરામ્યો જીવન સમર્પી;

વસંતતિલકા.

શોભે નવાં કિસલયે જન વૃક્ષ લીલાં,
બાગે સુવાસિત રૂઝાં બહુ પુષ્પ ખીલ્યાં;
તાપે તપી પવન બહાય અતિ લુવાળો,
આબ્યા ન વલ્લભ અલિ ઉતરે ઉનાળો.
આંખા કુલે નવી નવી લઘુ કેરીઓથી,
પાંચિકને દમતી કોકિલ સુસ્વરોથી;
ફાલ્યો પુલ્યો ઘટ અશોક દિસે રૂપાળો,
આબ્યા ન વલ્લભ અલિ ઉતરે ઉનાળો.
સૂઝાં સરોવર થયાં જળનાં ભરેલાં,
છે શૂન્ય પક્ષિથી હતાં પ્રથમે વસેલાં;
સાંજે વહે પવન મંદ સુવાસ વાળો,
આબ્યા ન વલ્લભ અલિ ઉતરે ઉનાળો.
તાપે તપી વિકલતા પશુ પંખી પામે,
દોડી ઉડી તરુની છાય વિષે વિરામે;
પૃથ્વી તાપે નિકંજતી અતિઉષ્ણ જવાળો,
આબ્યા ન વલ્લભ અલિ ઉતરે ઉનાળો.

કેં સારસો વદી જળાશય સૂચવે છે,
 કેં હરિતનાં જ્યુથ ઉભાં તરૂં છાયમાં છે;
 કેા ઠામ દાત્યુહ વદે જળ આશવાળો,
 આબ્યા ન વદ્દલ અલિ ઉતરે ઉનાળો.
 કેં અદ્રિપાદ મહી અણુ ઝીણાં ઝરે છે,
 વાંકાં ચુકાં તરુની કુંજ વિષે વહે છે;
 વાત્સલ્યઘેલી બગલી રહી બાંધી માળો,
 આબ્યા ન વદ્દલ અલિ ઉતરે ઉનાળો.
 કેં પંખી ગાય તરૂંમાં મૃદુ દીર્ઘ રાગે,
 પુષ્પંધયો મધુ પિતાં નવ તૃપ્તિ પામે;
 બહે કુંદને હલવી વાયુ સુવાસવાળો,
 આબ્યા ન વદ્દલ અલિ ઉતરે ઉનાળો.
 મધ્યાહ્ન થઈ સુરજ પશ્ચિમમાં નમેછે,
 ઢાળો કરી સરવ પાંચિક પંથ લે છે;
 ઝાઝો ગમે જળ પ્રદેશ સુછાયવાળો,
 આબ્યા ન વદ્દલ અલિ ઉતરે ઉનાળો.
 દાડે પડે ગરમી રાતલડી વિલાંસી,
 સુવું ગમે કુસુમ સેજ કરી અગાશી;
 સાંજે ગમે સુખદ સાગરનો કિનારો,
 આબ્યા ન વદ્દલ અલિ ઉતરે ઉનાળો.
 સુખીજનો સરવ સાંજ અંને સવારે,
 જોડાવી જાય રથ સાગરને કિનારે;

અંદ્રોદયે જળનિધી ઉછળે ઉમંગ્યો,
 આવ્યા ન વદલ અલિ ઉતરે ઉનાળો.
 નાચે લચી પડતી પુષ્પની પાંદડીઓ,
 ઉડી જતી ગઈ તપીતપી વાવડીઓ;
 ચાકી હુંએ લખી લખી પિયુને લખાણો,
 આવ્યા ન વદલ અલિ ઉતરે ઉનાળો.
 સંયોગીને પણ ગમે નહિ તો ગમે શે,
 આ ગ્રીષ્મના દિવસ દીર્ઘ વિયોગીઓને;
 ગોઠ ન સૈયર સમાગમ મેડીમાળો,
 આવ્યા ન વદલ અલિ ઉતરે ઉનાળો.

વૈનાલીય.

અતિ મુક્ત લતા રસાળને,
 મળી કંકેલી કદંબ વૃક્ષને;
 મળી માલતી ગંધરાજને,
 પણ ના હાય મળી હું કંથને.

ગીતિ.

સમીરે સહજ ઉરાડયો, પાલવ તારાં ઉરોજ ઉપરનો;
 સરી સલામાં નિર્લજ, લેવાયો હું રહ્યો નિરખી સ્મરનો.

વસંતતિલકા.

તારો સમાગમ સદા મનને ગમે છે,
 તારી છબી નિરખવા નયનો ચહે છે;
 તારાં વિલાસ વચનો શ્રવણે રમે છે,

તો હે મનોહર પ્રિયા ક્યમ દુઃખ દે છે.
 સૂતી ઉઠી મદન વિહ્વલ લાલસાંગી,
 દૂધારવિંદ નયના મદની ભરેલી;
 હા પ્રાણ હા કનક ચંપક ગાત્ર ગોરિ,
 રૂપેવય દે નહિ સમાગમ થૈ નમેરી.

શિખરિણી.

પ્રમોદે પ્રેમાંધ, બનિ ઉપવને જ્યાં વિહરતાં,
 વળી અંતરેમોદે રસિલિ મધુરી વાત વદતાં;
 પુરી ઉત્કંઠાથી, પ્રણયિની મને મમ કરતી,
 વિલાસી ઓ વાલી, નથી નથી મને તું વિસરતી.
 + અરે નાં આ મારો, પ્રિયતમ મુકો હાર તુટશે,
 મુકોની અંખોડો, થયું થયું થયું વેણિ છુટશે;
 અધીરા ધીરા રો' ગુરુજન નીચે સૌં સમજશે,
 હવે ઘો ઘો જાવા ઉપર જન કો આવી ચઢશે.
 તમારી પાસે આ વરતનુ યુવાંથી મંદભરી,
 ઉભી છે ભેટીને કિતવ ક્યમ કો શું પ્રીત કરી ?
 અરે તખ્તામાં આ સુતનુ પ્રતિમા તારી પડી છે,
 હલેતી કોએ એ, નથી નથી પ્રિયા પ્રાણ તુજ છે.

ઉપજાતિ.

રહી અહીંઆં પ્રીત ખડો વંધારી, મૈએર જૈ તે સઘળી વિસારી;
 ખડેલાં મને રનેહ સુધા ચંખાડી; ખુંશી થયાં કેમ વિભેગ પાડી.

સીતાજના મહિનાનો રાગ.

લેઉ જોગી થઈ તારો પંથ, સંસાર આ પરહરૂં,
 પ્રભુ આપે જો પંખીનો દેહ, તારી સાથે સંચરૂં.
 બહાલી દીઠો નથી મેં વિજેગ, પડી પ્રેમ સંગમાં,
 કેમ થઈને તમેરી આ નાર, વશી તું વિદેશમાં.
 હોંશે હોંશે આવી બહેલો ઘેર, ભામિની તને લેટતો,
 તારા તારૂણ્યનો સુધાસાર, હોંશે હોંશે આખતો.
 તારો પ્રેમ ઉછાળો આ પ્રાણુ! ભુલાવ્યો ન ભૂલતો,
 જ્ઞાન કાટીઓનું ના રે' ભાન, ન ભાન શું વાંચતો.
 ગોરિ ઘેલો કરી ગઈ કેમ, આણે પહેલે આવતાં,
 કયે ચટકે ચોર્યું તેં માઈ ચિત્ત, તે આવે ન બુદ્ધિમાં,
 વસંતતિલકા.

આ ચિત્ત તું વિહીન વ્યગ્ર સદાય રે' છે,
 તારાં વિલાસન ઘડી ઘડી સાંભરે છે;
 તારાં સુમિષ્ટ વચનો હજી ચાદમાં છે,
 તે હે મનોહર પ્રિયા ક્યમ દુઃખ દે છે.
 આસંગથી લુલિત આર્દ્ર શરીર યદિ,
 મારા નતજી લઈ અંક વિષે તમારી;
 આદોલને વિહરતો તમને રિઝાવા,
 તે વાર હા વિસરતા નથી લોલનેત્રા.
 જોઠે નહિ લગીર ઘેર ન ખેડાર કામે,
 જોઈયું કમરે મન ન કો રીત શાંતિ પામે;
 ચંદાં અંહનિશ તને રસના રટે છે,
 તારો વિયોગ સલુણી બહુ દુઃખ દે છે.

(મા કોયલ બપૈયા બોલે એ રાગ.)

હા ! નાથ નમેરો નાઓ, અલિ નાથ નમેરો નાઓ,
 વાર ત્હેવાર દિવાળી ગઈ પણ, નાથ નમેરો નાઓ. હા !
 વાયંદો માસનો વળવાને કરી ગયો,
 આ વર્ષ વીતે પણ નાઓ. અલિ ! નાથ
 એક નિશદિન મનસિજ દમે છે-તેમાં,
 દયન શીઆળો આઓ. હા ! નાથ નમેરો
 પત્રતાણા ઉત્તર નવ વાળે, એનું મન મુજથી
 ન કળાએ, અલિ નાથ નમેરો નાઓ શે નાથ
 ગામના મિત્ર સઉ ઘર આવ્યા, નગણે
 સંદેશ સરિખો ન કાઓ, હા ! નાથ નમેરો
 ઉપજાતિ.

નગે જનો આ દીપકો બળે છે, સખીજનો કૌતુકહું જુએ છે;
 પ્રશું ન જુદાં ઘડી ધીર રાખે, ખાધે ન ખે હાથથી ભૂખ ભાગે.
 મનહરછંદ.

વિચર્યા વિદેશ દેશ વળવા ંહેલેરા વદી,
 બહાલમજી વીતિ ગયું વર્ષ ન આવિયા;
 પત્રના ન પત્ર્યુત્તરો પાઠવ્યા પવિત્ર તમ,
 મિત્ર અત્ર આવીઆ ન સંદેશ શું કાવિયા;
 શ્રાવણનાં પર્વ પરે દસરા દીવાળી પરે,
 વાટ જોતાં હોળી આવી પ્રાણ ન પધારિયા;
 કળથી કલાવીને કલત્રને જે કોલ આખ્યા,
 વાહ ! મારા કંથજી એ કોલ કેવા પાળિયા ?

દોષક.

પૃથ્વી પરે પટકાવી ઉછાળી, ઝીલે દડો ન ચૂકે ગીત તાળી;
 કુંદક કેલી વિવિધ કરંતી, શી અલખેલી અવંતિ, રમંતી.
 આ નવ પદ્મવને કુલવાળી, ભૂંગ થકી વળી સેવાતી સારી;
 જંબુલતાથી રહેલી છવાઈ, કુખજ નિકુંજ અતિ સુખદાઈ.
 લીલી લીલોતરી ખાલી રહી છે, મોરવડે કુલ ડાળી નમી છે;
 પત્ર ઘટા ઘુંઘટા રૂપ થૈ છે, વાડી શી નારી વસંત ખીલી છે.
 રયોદ્ધતા.

પૂછતાં ન પ્રતિશબ્દ ઉચરે, આલતાં વસન ખેંચી સંચરે;
 તે તથાપિ રતિ સારૂ શંભુની, સેવલી શયન પાસુ ફેરવી.

શાર્દૂલવિકીરિત.

બહાતાં વાયુ કદંબ વાસ વિખરે, નાથે મંચૂરો ઘણા,
 કાળો નીર ભરેલ મેઘ નભમાં, ભારે કરે ગર્જના;
 કાંતા કાંતતણે વિયોગ વિધુરી, શુદ્ધાંતમાં એકલી,
 જોતાં કેમ તને દયા ન ઉપજે, વામા છતાં વીજળી ?

ઉપજાતિ.

પ્રાણેશ મારી વિનતિ વિચારે, આઝા ન ત્યાં વાસર પીતવા ઘોડ;
 વિયોગિને દુઃખજ દુઃખ દુઃખ, સંતાપ દે જ્યાં શશિનાંમયૂષ.
 ધીરે ધીરે કાનનનાં દ્રુમોની, છાયા વિષે એ સતી ચાલતીતી,
 ક્ષણે ક્ષણે તોય નિવારતીતી, તનૂત્તરીએ શશિનાં મરોચી.

(સીતાજીના મંહિનાનો રાગ.)

ઢહાયા દક્ષિણ વાયુ આવાર, આંખે મહોર આવિયા,
 ગાય પંચમ કલ કોકિલાઓ, કુસુમ ફાલ ફાલિયા.
 ઘટાદાર થયાં સઉ ઝાડ, અશોક ને આંબલો;
 આવી હોળી પરંતુ ઓ બેન, નાઓ રે મારે નાવલો.
 વનમાં ઉડે લતાના પરાગ, અગિલ ઉડે ધામમાં,
 લતા ગૃહમાં ઉડે મધુવાર, કેસુડી ઉડે ગામમાં.
 રંગે ક્યારા લતાના પરાગ, દેવર રંગે ભાલીઓ,
 મનવે કોકિલાને નર પિક, નાવલીઆ સ્વનારીઓ.

—XX—

સામાન્ય નીતિનાં કાવ્યો.

—XXXX—

પંડિતલક્ષણ.

અનુષ્ટુપ.

દેહ જન્ય છ શત્રુઓ, જેને છે વંશ સર્વદા;
 ઈંદ્રિયો વશ આત્માને, તેજ પંડિત બાણવા.
 પ્રસંગે ધીર ને શાંત, પ્રસંગેજ ઉતાવળા;
 સાહસિક ન જે હોય, તેજ પંડિત બાણવા.

- અહીં લે બોલ બોલાતા, શબ્દે શબ્દ વિચારતા;
પ્રુછ્યા વિણ ન બોલે જે, તેજ પંડિત જાણવા. ૩
- પ્રતિલાવાન વાચાળ, જાણુ આઝા વૃતાંતના;
જે વ્યાખ્યાન કરે શીઘ્ર, તેજ પંડિત જાણવા; ૪
- હુઃખ માને ન હુંકારે, સન્માને ન ખુશી થતા;
લોકથી હોંલ ના પામે, તેજ પંડિત જાણવા. ૫
- આરંભે શક્ય જાણીને, આરંભેલું ન છોડતા;
ધૈર્યથી જે કરે કામ, તેજ પંડિત જાણવા. ૬
- અપ્રાપ્તની ન ઇચ્છા ને, ગયેલાને ન શોચતા;
આપત્તિમાં ન મુંઝાએ, તેજ પંડિત જાણવા. ૭
- બુદ્ધિને વશ શાસ્ત્રો ને, બુદ્ધિ શાસ્ત્રાતુસારિણી;
જાણુ પંડિત તેને જે, મર્યાદાને મુકે નહિ. ૮
- શક્તિ બોધ કરે કામ, કોને ન અવમાનતા;
સર્વથી મળીને ચાલે, તેજ પંડિત જાણવા. ૯
- વ્યવહારી મતિ જેની, ધર્મ ને અર્થ સંગ્રહે;
કામથીએ રળે અર્થ, જાણુવો બુદ્ધિમાન તે. ૧૦
- સુખ હુઃખ ભય પ્રેમ, સમૃદ્ધિ પડતી દશા;
એથી જે ન ચળે કિચિત્ તેજ પંડિત જાણવા. ૧૧
- કરેલા મંત્ર ને જેની, ધારેલી મન કામના;
ખ્યાત થાએ પરિણામે, તેજ પંડિત જાણવા. ૧૨
- ક્રોધ લજ્જા અહંકાર, હર્ષ ગર્વ અનમ્રતા,
એથી જે બ્રહ્મ ના થાએ, તેજ પંડિત જાણવા. ૧૩

મૂર્ખલક્ષણ.

- જાણે ન શાસ્ત્ર ને રાખે, ગર્વ પાંડિત્યનો સદા;
ધન હિણુ છતાં દાની, થાય તે મૂર્ખ જાણવા. ૧
- શૌર્ય વિણુ ધરે શસ્ત્ર, પોતાની પુલ હાંકતા;
ધખાકે ધ્રુજનારાએ, પોતાને શૂર માનતા. ૨
- કપટે કે પછી રાખે, જુગટે ધન ઇષણા;
પરિણામે પડે પાછા, તે સર્વે મૂર્ખ જાણવા. ૩
- પોતાનું કાર્ય મૂકીને, પારકાની પુંકે પડે;
ખગાડે મૂર્ખ ખન્નેનું, લોકોમાં ચક્રમે ચઢે. ૪
- પ્રવૃત્તિમાં પડ્યો રે'ને, ખેસે ના ઘરમાં ઘડી;
ખાયડીનું રજ્યું ખાય, તેય મૂર્ખ શિરોમણી. ૫
- માયાળુને તજીને જે, અપ્રેમીજનને લજે;
ખળીઆસુ લીડે ખાથ, તેને મૂર્ખ સહુ કહે. ૬
- શત્રુ સાથે કરે મૈત્રી, કરે મિત્રસુ શત્રુતા;
અયોગ્ય કાર્યના કર્તા, તે સર્વે મૂર્ખ જાણવા. ૭
- સ્વકાર્ય દાસને સોંપી, શંકાશીલ રહે સદા;
અવશ્ય કાર્યમાં મંદ, રે'નારા મૂર્ખ જાણવા. ૮
- સાચો ધર્મ ન માને ને, આળ પંપાળને લજે;
હિતેષી હોય ના મિત્ર, જેને તે મૂર્ખ માનવા. ૯
- ખોલાબ્યા વિણુ આવે ને, ખોલે અર્જુ પુછ્યા વિના;
વિશ્વાસે રે' અવિશ્વાસુ-કેરા તે મૂર્ખ જાણવા. ૧૦
- પોતાના દોષ ના દેખે, નિંદા બીજાતણી કરે;
નખળા ને કરે કોષ, તેને મૂર્ખ સહુ કહે. ૧૧

શિક્ષાને યોગ્ય ના હોય, તેને શિક્ષા કરે ઘણી;
અલભ્ય વસ્તુને ઈચ્છે, તેય મૂર્ખ શિરોમણી. ૧૨

કરે સેવકસુ મંત્ર, વેશ્યાને વશ થૈ રહે;
જાણવો મૂર્ખ તેને જે, જાણે ન થાય શું પુંઠે. ૧૩

આત્મશ્રદ્ધાધી તથા દંભી, કામી મદ્યપ આંધળા,
લોભી અંકારીને મીઠા, એ સર્વે મૂર્ખ જાણવા. ૧૪

—X—

બુદ્ધિમાન જ બળવાન.

ધનુર્ધારી મહાબાહુ, અને હોઢગ્રાવધિ પત્તિ;
તે સર્વેનો મણી માનો, બુદ્ધિમાનજ ભૂપતિ. ૧

ધનુર્ધારીતણું બાણ, પ્રાણ લે એક પ્રાણીનો;
ઉઘી વાળે ધરા આખી બુદ્ધિમાનની યુક્તિ તો. ૨

પેટ ભરવામાં શું પરાક્રમ ?

પંડને પોષવો એમાં, મોટું શું કામ છે કહો ?
ગિલાડાં ફૂતરાં જેવાં, ભરે છે પેટ પ્રાણીઓ.
પોષ્ય વર્ગ વિચારીને, પોતાનું પેટ જે ભરે;
ખેડેરી ઓઢી ફરે પોતે, તેને ફૂર ન કોણ કે ?

કોણ નથી ઉઘતા ?

બળીના વેરી ને ચોર, દેવાદાર લૂંટાયલા;
મહારોગી તથા કામી, નિરાંતે નથી ઉઘતા.
આરસી રાજગાદી ને, ગોરી રૂપવતી તથા;
પ્રેક્ષ્ય આલોક ઈત્યાદિ, અંધને નથી કામના.

સામાન્ય સત્યો.

દોહરા.

પળાય હિતકર અન્યને, થાય અહિતકર નાશ;
મરાય ઘરના ઉંદરો, પરની ગિદ્દી પાસ.
સમય વગરનું માગવું, કદી સફળના થાય;
સુરતકાળે સુતને, દે નવ ધાવણ માય.
લોકાચારથી ઉલટું, સાચું ખોટું ગણાય;
મા કહેવાય પરંતુ ના, બાપની વહુ કે'વાય ?
ગુપ્ત ભેદ આસન છતાં, સદાય ગુપ્ત રખાય;
સમજે મન સંસાર સૌ, પણ નાશું ન કરાય.
ચઢતી દેખી કોઈની, દેખી મન બળનાર;
વણુ અશ્નિ સળગી ઉઠે, ઝમકારે જ્યમ જાર.
રણકારો રૂપા તણો, ખેંચે ચિત્ત બગીત;
કંકણુ રવ કામીતણું ખેંચી લે જ્યમ ચિત્ત.

કરીએ તેવું પામીએ, બી સમ ફળ ફળનાર;
 દુવેચના થાય કાતરા, કેળે કેળુ સાર.
 રૂપે મોહ્યો રાંડના, અંતે પામે નાશ;
 પતંગ આગે પરજળે, પડતાં જોઈ પ્રકાશ.
 ભેગા કરતાં વેરીને, ત્રીજો થાય ખરાબ;
 સાકર લૂણ પય લેજાવ્યે, થાય ન ક્ષીર કે રાખ.
 એક એકના દેખીના, સંગમમાં નહિ સાર;
 સાકરને લૂણ નાંખતાં, બગડે પય નિરંધાર.
 સિત્ત ગુણનાં માનવી, કઠીએ એક ન થાય;
 મળે ન પાણી તેલમાં, કરીએ કોટી ઉપાય.
 અશક્ય ગુણીને શક્ય છે, સંપ શત્રુમાં થાય;
 તેલ પાણીને મેળવે, ખારો ક્ષણની માંય.

અનુષ્ટુપ.

સત્યવાદી ખરા બોલા, ઉપકારી ઉદાર ને;
 શ્રોડાબોલા બહુવાદી, થવું ના શરમાળને.
 મર્મજ્ઞ મર્મના ગોપ્તા, સ્વાર્થજ્ઞ પરવાતને;
 આત્મશ્રદ્ધાથી પરશ્રદ્ધાથી, થવું નિશ્ચ સ્વોદ્યે.
 આપથી દુઃખીઆરાંના, દષ્ટાંતે મન વાળવું;
 શ્રેષ્ઠ છે એજ સર્વેથી, જ્ઞાને દુઃખ દળાવવું.
 કોશલ્ય ધૈર્યને ખુદ્ધિ, નિભયત્વ દઢાત્મતા;

ઉત્સાહ પ્રિયવાદીત્વ, મૈત્રી ને કાર્યદક્ષતા.
 શીલ કૃતજ્ઞતા સત્ય, પ્રતાપોદ્ધાર્ય શાંતતા;
 જિતેન્દ્રિયત્વ આદિ છે, ગુણો સંપત્તિદા સદા.
 સારી વસ્તુતણા સંગે, જોડુંએ વંદ થાય છે;
 ખાળનું પાણી ગંગામાં, જાતાં દેવે પિવાય છે.
 પાટીરવનનાં કાષ્ટ, પાટીરવત્ ગણાય છે;
 નીચ સજ્જન સંગાથે, સજ્જનોમાં પુજાય છે.
 ચઢે છે પુલની સાથે, કીડા ભૂપાળ મસ્તકે;
 પાણો દેવત્વ પામે છે, સ્થાપવાથી મહાજને.
 તેજસ્વી જનના સંગે, ક્ષુદ્ર તેજસ્વી થાય છે;
 સૂર્યના સંગથી જેમ, કાચે વસ્તુ દહાય છે.

દોહરા.

ગણસારે ચાળુક તણે, તેજ આલ્યો જાય;
 બે મારો બાવીસ વા, ખરના ગતિએ જાય.
 આંખે માગે માગને, સમજુ ચંતુર સુજાણ;
 ધોયકણે ધોતાંય ના, સમજે નર હેવાન.
 ભુંડાની સોળત મહી, સારા માર્યા જાય;
 સૂકાં ડાળાંપર ચઢી, લતા દેવે બળી જાય.
 નીચાને ત્યાં જઈ રહ્યો, મોટો ખાચે માર;
 લોઢે પેઠા અગ્નિને, ટીપે જેમ લુહાર.

દોહરા.

વિનય વાક્ય સૌજન્ય ને ન્યાય વિવેક વિચાર;
 ત્યાગ, તોષ વૈરાગ્ય ને, શત્રુનોય સ્વીકાર.
 સંયમ સદ્વર્તન અને, ગૃહાચાર વ્યવહાર;
 પતિવ્રત પત્નાવ્રત અને, પરહિત પરઉપકાર.
 ક્ષમા, દયા, ઔદાર્ય ને, શ્રદ્ધા ભક્તિ સુકૃત્ય,
 જીઓ આપણા ધર્મમાં, કેવાં છે સહિ સત્ય.
 માણસના જીવનતાણું, પરમ શ્રેય છે ધર્મ;
 માટે ખાળક ધાર તું, દૃઢતાથી તુજ ધર્મ.
 પામે પાત્ર વિશેષથી, વિદ્યા અધિક વિકાશ;
 મણિમંદિર દીપક ધર્યો, દે જ્યમ અધિક ઉજાશ.
 જેને જેની ચાહના, તેને ન મળે તેહ;
 જોટા આં સંસારનો, ખરો અર્થ છે જોહ.
 પીળે સોમલ પ્રેમથી, પીશે ન પરનો પ્રેમ;
 મરવું ભલું ન રીખવું, કરવત કાપે જેમ.
 ખળને શીઠ ભળે ભલા, શીઠ સહો દુકાર;
 ચાવણું તમને આપશે, દંતતણા દેનાર.
 રજ્યું તમારું નહિ રહે, સંઘર્ષુ જાશે સર્વ;
 કરતા કારવતા તણા, મિથ્યા મૂકો ગર્વ.

અનુષ્ટુપ.

કહોલ કરતાં દેખી; સુખ સન્સુખ છોકરાં;
 હસે છે નયનો મારાં, વાતસલ્ય રનેહનાં ભર્યાં.

આલને થોભ દે એવા, પડે છે ખડાડ તો પછી;
 પાણીના પરપોટા શા, દેહની મમતા કશી ?
 ડરવું નહિ લોકોથી, કર્તાએ કાર્યના કદા;
 ઈચ્છાનુસાર બોલે છે, લોક તો ક્ષાવતું સદા.
 પ્રારંભે હસનારાઓ, જ્યાંતે જશ ગાય છે;
 સૌભાગ્યે સાડું કેનારા, દુર્ભાગ્યે શત્રુ થાય છે.
 વિચિત્ર ચિત્ર છે આ તો, સંસાર વિશ્વકર્મનું;
 મનુષ્ય મનને જેના, જ્ઞાન છે નહિ મર્મનું.

મનહર છંદ.

શુભે શુભે રૂપે રૂપ મળતાં ન હોય ત્યારે,
 સહજ સંગમે પણ દેષ વધી જાય છે;
 ભુજો આ સંસારમાંહી જડ દ્રવ્યતણા દેષ,
 સોડા ને એસીડ મળ્યે ઉભરાઈ જાય છે;
 વિબુધને દેખી મન મૂરખને દેષ આવે,
 યતિવતા નાર જોઈ પુંસલી ચીડાય છે;
 સમજે સજ્જન સાર સકળ સંસારનો આ,
 પોતાના સ્વભાવને ન મળે તે હિણાય છે.

શાર્દૂલવિદ્ધિત.

કન્યા આ કલધૌત કોમલ રુચિ કીર્તિ બીજી પામવ
 આબ્યા છે સઘળા અહીં નૃપતિઓ સદ્રીપ પૃથ્વ
 ના ભાગ્યું ન ચઢ્યું નમ્યું ન ઉપડ્યું કોદંડ આ શા
 તો નિવીર્ય થયું શું ભૂતળ બધું કે કોથી કે ના

દેવ શ્રી રઘુનાથ શું કહું બહુ છું દાસ હું આપનો,
 મેઁર્યાદિ ગિરિને ગાણું ન ધનુનો તો સાર શો જીર્ણનો;
 માંખી કેમ શકાય 'આ વચન તે' આજ્ઞા કરો એટલે,
 લીલા માત્ર મહી ચઢાવું નમવું ભાગી કહું ભાગ બે.

—x—

પ્રકીર્ણ પદ્યો.

—x—

સપ્તપદીનું ગીત.

(ભમરા પહેલો વધાવો મારે આવીઓ, એ રાગ.)

સજની ! સપ્તપદીનો સાર સાંભળો,
 જેમાં વર કન્યા આપે લે વચનરે;
 સુહાગણ સજની, સપ્તપદીનો સાર સાંભળો.

કર પકડી કન્યાનો ફરતાં ફેરલા,
 પહેલે પગલે વરરાજા કે'છે આમ રે,
 સુહાગણ સજની, સપ્તપદીનો સાર સાંભળો.

કરવા ધર્માર્થ કામ મોક્ષ સાધવા,
 મારી સાથે જોડાઓ બુવતી આજરે,
 સુહાગણ સજની, સપ્તપદીનો સાર સાંભળો.

વરને અનુસરતી કન્યા વળતી ઉચ્ચરે,

ભત્તી ભોગાયતન આ તમને ભેટરે,

સુંદરવર સાક્ષી, સૂર્ય અગ્નિ ને સાજન આ બધું.

છળીલા છાયાની પેરે હું આપની,

પગલે તમતણે પગલાં ભરીશરે,

સુંદરવર સાક્ષી, સૂર્ય અગ્નિ ને સાજન આ બધું.

મને મન ને તને વન તમતણે,

પ્રાણે પ્રાણ બેડાઉં પ્રાણાધારરે,

સુંદરવર સાક્ષી, સૂર્ય અગ્નિ ને સાજન આ બધું.

પૌત્રાભિલાષી પ્રૌઢાનો ભાવ.

(ત્રિતાળની ચોપાઇ.)

આજે ંહાણે સુપન મહી જાણે, તેડયાં વઉવર જીઆણાને આણે;

એન લાણેજ દીકરી જમાઇ, પહેલાં નોતરીઆં ઘેર ચાઈ. ૧

પછી મોકલી મારી સુમનને, એની લાલીને આણું દેવાને;

વડસાસુવારાનું શુકનીઉં, પૂછી ઘરડાંને માંડ્યું ઘોડલીઉં. ૨

તેડી ભતરીજને અતિ ંહાલે, આગળ નણું ઉતાવળી ચાલે;

ધીરૂ ધીરૂ મધુરૂ સમીડે, લાલી હાથિણી શી પુંકે હીડે.

આમ નણંદ લોભધને ભેઈ, ઘરડાં પોળતણાં કોઈ કોઈ;
કહે 'ઉભી રહે' ધરી આડ, તારો ભતરીજો અમને દેખાડ. ૪
સીતકારી ભેઈ દુવા દેતાં, ઘરડો ડોસો થજે કરી કે'તાં;
કહે વઉ સામું ભેઈને આઈ, ભેને સુમન નયો તારો ભાઈ;
હુંતો સોસો મોંડે બાણે હરખું, મારે આં તે શું સોના સરખું. ૫

નિઃસ્નેહનો ખળાપો.

(સીતાજીના મહીનાનો રાગ.)

ખળી વાડી ને ખંગલો ખેશ, ન લેશ મને ગમે;
ખળ્યાં કોચ પલંગ ને પાટ, ન ખાટ રૂચે મને.
લલી ભવલીકેરી ચટાઈ, લલાં લોંચ ગાદલાં;
લલી કોટડી માળાની માંચ, હૃદયે રસ મહાલતાં.
ખળ્યાં હેમ હીરાનાં હજાર, ઘરેણાં શા કામનાં;
ખળ્યાં નવરંગ ચુંદડી ચીર, હસ્યાં નહિ નેણમાં.
લલી ખનતા વશેકની એક, ખંગડી હોય હાથમાં;
લહુ છાંયલ દંપતી સ્નેહ, ઉછાળે જે આંખમાં.
ખળ્યાં ઉતરતી પોળી ને ખીર, લોજન મન લાવતાં;
ખળ્યાં તાતાં સુવાસિક પાન, ખીડાં ખેઠાં આવવાં.
લલી હાથની રાંધી રસોઈ, જમીએ ખેશી બેડલે;
લલી કકડો સોપારીનો એક, સુખે સુખ વહેચીએ.

હરિગીતછંદ.

૧ હેપારવે હાંસાતુશી કરીને છલંગો મારતા,
 ૨ ક્ષુભિતાબ્ધિના તરંગશા પુરપાટ ઘોડા આવતા;
 ૩ અશનિ સહિત આપાઠના ઘનથી ગગન ન્યમ છાય છે,
 ૪ કરદત્ત તોમર કરીવડે રણની સીમા ઘેરાય છે.

ધ્વનિવિનયછંદ.

વલ્કલનો કશી કચ્છ ગુણે કરી સજ્જ શરાસન ને શરભાયે,
 આવી ઉભેલ ભુઓ રણ સન્મુખ વાનર રીંછતણા બળપ્રસાથે;
 બાહ્ય^૧ ગયું મુખ ઉપરથી નથી મુઘ્ધ મનોહર આંખ હિસે છે,
 મુંછ નથી મુખ ઉપર તો પણ લક્ષમણ શો રણધીર દિસે છે.^૨

હિન્દની દેવીનો શોક.

ઉપજાતિ.

સંભારતાં એ મનને હસાવે,
 એવો ગયો કાળ ન હાય આવે ?

૧. ખોંખારાઓથી. ૨ ઉધલેલા-પુરી ભરતીના જોરવાળા સમુ-
 દ્રના. ૩ વીજળી. ૪ જેમની શુંઢોમાં, (સામે આવતા શત્રુની ઉપર
 પ્રહાર-કરવાને) તોમર અપાયલાં છે એવા હાથીઓથી. ૫ સૈન્ય.
 ૬. નાનપણ. ૭ આ છંદો 'સીતાહરણ' અંક-૬ ના છે.

ક્યાં એ સુખો વૈભવ ને વિલાસો,
ક્યાં એ સમાના જન ને નિવાસો.

શિલા ઉશીકું લઇને સુનારા,
વીણે કણે પોષણ પામનારા;
પ્રજ્ઞતાણું શ્રેય વિચિંતનારા,
ક્યાં છે હવે તે મુનિ સંત મારા ?

ભણી ભણાવી ભવ ગાળનારા,
નવાં નવાં શાસ્ત્ર વિચારનારા;
લક્ષ્મીતાણું લક્ષ ન રાખનારા,
તે ક્યાં ગયા ગ્રાહણ પૂજ્ય મારા ?

ગૌ વિપ્ર સૌ નિર્ભળ રક્ષનારા,
પરાર્થ છે જીવન જાણનારા;
ન કાળનોએ ભય રાખનારા,
ક્યાં છે હવે ક્ષત્રિય વીર મારા ?

સમૃદ્ધિમાં ગોધન પાળનારા,
ઉદ્યોગમાં ખેતર ખેડનારા;
ગૃહે સુખી જીવન ગાળનારા,
ક્યાં છે ગૃહસ્થાશ્રમી આર્ય મારા ?

વિશ્વાસથી બંધાણ ચલાવનારા,
શેઠાણીને મા સમ માનનારા;

શ્રી દેહ ને ચિત્ત સમર્પનારા;

વિશ્વાસુ વાણોતર ક્યાંછ મારા ?

શિળી હરિશ્ચંદ્ર યુધિષ્ઠિરાદિ,

શિરોમણી ભારતના સુરાંશી;

વીરાગ્રણી અર્જુન ને યયાતિ,

દિલીપ ને રામ સમા પ્રતાપી;

ગોનાદ નાગાર્જુન ચંદ્રગુપ્ત,

અશોક ને વિક્રમ માતૃગુપ્ત;

દેવાદિને આશ્રય આપનારા,

ક્યાં છે હવે એ નૃપ સર્વ મારા ?

અરૂંધતી ને જનકાત્મજા શી,

ભક્તીનુરક્તા કુળ દેવતા શી;

રે રે ગઈ ક્યાં મમ પુત્રી જેવી,

સતી સ્ત્રીઓ પૂર્વની શીલમૂર્તિ.

અનુષ્ટુપ.

અરેરે કાળ મારો એ, બદલાઈ ગયેલ છે;

સુખ સ્વપ્ન બની આજે, કેવું ઉલટું રૂપ છે.

શાર્દૂલવિશ્લીલિત.

સારા નર્તક આપણે, વળી અહો વાદ્મીકિકેસં-મતે,
 વક્તા શ્રી રંધુરાયના ચરિતના પોતે હનૂમાન છે;
 સાથે સૌ સુજનોતણે વળી સભા છે જ્યાં ભરાઈ રહી
 ત્યાં 'સમાયણું' ગાઉં ધીર ! અધુના સૂણો પ્રમોદે કરી. ૧
 રાજા સૂર્યતણે કુળે દશરથ શ્રેષ્ઠ પ્રતાપી રથી,
 રાણીઓ ત્રણ રમ્ય રૂપ રૂપની અંબાર તેને હતી;
 તેઓએ સુત વીર ચાર જણિયા ક્ષાત્રાનુરૂપી રૂડા,
 જેમાં રામ વડા, બીજા ભરતને સૌમિત્રિ ચોથા હતા. ૨
 શત્રુને હણનાર એક વીર તે શત્રુધ્વ ચોથા થયા,
 જે રે'તા બહુ સાથમાં ભરતના રનેહાનુવૃત્તે સદા;
 સૌમિત્રી શુભ ધર્મ કર્મ કરતા શ્રીરામને સેવતા,
 એવા દાશરથી સુભાગી હરિના અંશાવતારો હતા. ૩
 રામે રાક્ષસ સૈન્યના અધિપતિ મારીયને મારિયો,
 ત્યારે લક્ષ્મણના શરે યમપુરી ખોલ્યા બીજા રાક્ષસો;
 વિષ્ણુએ ઋષિ સાથે યાગતણી સૌ થાતાં સમાપ્ત ક્રિયા,
 તોષાનંદ થકી શુભાશીષ દીધી તે બે જણાને તદા.

— ૨૭ —

મનહર હંદ.

લલાટે લુછતા વાળ વાંકડીઆ તેલ ભર્યા,
 હોળી ચોળી લમણે બે પાડી પાંચી શોભતી;

૧ આ ચાર છંદો હનૂમાન નાટકના છે.

અત્તરનાં પુંમડાં જે કાન મહી ધરી વળી,
 લાલ કરે ણિદગી લલાટ માંહી ઓપતી;
 અંજન કરીને પરરંજનને માટ કરે;
 સુરમાની આડ લલી લમરોને જોડતી;
 મરોડી મરોડી ખરપુંછ જેવી મુંછ રાખે;
 ભાચી મુખ મંડનની શોભાને વધારતી.
 ફેશને ફસેલા ફૂટ કરમા ફજેત થવા,
 કેફ કરી કેપ ધેરે શીર શણગારવા;
 સોનેરી સાંકળવાળાં બુટને ખડાઈ માની,
 રેશમી રૂમાલ કર રાખે મુખ લુછવા;
 ખમીશ જેકીટ પેરી પોતીઉ પાટલીઅંધ;
 પટકાંવી ચેકતણા બુટ ચીસો નાંખતા;
 પાતળી શીસોટીવાળી સોટી કર ધરી જાય,
 ફરવાને કાજ લાલ લોક સમી સાંજના.

પદ.

આવવાનો નથી આરોરે, અગનાની તારો. એ ટેક.
 રમતે શેશવ હાર્યો, રણતે જોળન હાર્યો,
 જરાએ જીવન હાર્યોરે-અગનાની. ૧
 નીમના ધરમ ધાર્યો, કામથી ન રહ્યો વાર્યો;
 પોતે તે પોતાને માર્યોરે, અગનાની. ૨
 પુત્રે મારો દામે મારો લોગે મારો વરતારો;
 કરતાં ન આવ્યો આરોરે. અગનાની. ૩

જેમ જેમ ધન આબું, તેમ તેમ તન તાબું;
 સુખનું સુપન નાબુંદે, અગનાની. ૪
 નીચને હજુર હાજી ખેલતાં પ્રપંચખાજી,
 ખૂર શું લણે છે ગાજીદે, અગનાની તારો. ૫

ઉપભતિ.

ગાધીતણા પુત્રથી મેળવીને, વિદ્યા વિશિષ્ટા વિજયા જ્યાને;
 રાત્રીચરોને હજુવા સકામ, ગયા ખની કૌશિકખંધુ રામ. ૧

પુષ્પિતાચા.

સુર અસુર ભુજંગ વાનરોમાં, વળી નર કિન્નર સિદ્ધ ચારણોમાં;
 ધનુષ પુરુષ જેહુ આ ચઢાવે, મમ દુહિતા નર તે લલે વરેને. ૨

અનુષ્ટુપ.

રામ દુર્વાકુર શ્યામ, જાનકી હેમ વલ્લરી;
 ચાપનું પણુ આ મોહું, બાકી છે ચોગ્ય દંપતી. ૩
 સલામાં સર્વ રાજાની, નિમિનાથ પુરોહિતે;
 શતાનંદે કહ્યું કે મૌ, સાંભળો નૃપતિ ! તમે. ૪

ભાલિનીકંદ.

દશવદનતણી જ્યાં, શક્તિ ચાલી ન એવું,
 પણુ જનકતણું તે, છે સુણો આપ દેવું;
 હર ધનુષ ચઢાવી, જે કંદે લંગ તાણી,
 ત્રિભુવન જય લક્ષ્મી, મૈથિલી થાય રાણી. *૫

—X—

* આ પાંચ છંદો પણ હનમાન નાટકના છે.

૫૬.

(જનની શ્રવેરે ગોપીચંદની. એ રાગ.)

હુઃખ હુઃખ હુઃખ છે સંસારમાં, ખાલી સુખનો આભાસજી;

હુઃખ હુઃખ હુઃખ છે સંસારમાં. ટેક.

અલખત અઢગક જ્યાં ભરી, ટાંકો ટાંક છે ભંડારજી;

ત્યાંરે વિધિના વૈચિત્ર્યથી, નથી કોઈ ખાનારજી. હુઃખ. ૧

ઉગ્યો ન આથમ્યો કંઈ ગણે, કરે વગડે આખેટજી;

તેનીરે જુંપડીમાં જગા નહિ, ગાઝાં પેટનાં પેટજી. હુઃખ. ૨

કોઈ રૂવે ધન માલને, રૂવે કોઈ છોડું કાજજી;

કુરૂપાને કારણે કોઈ રડે, કોઈ રંભાએ વાજજી. હુઃખ. ૩

હુઃખથી કંટાળી ખાવા થતાં, કરતાં સર્વસ્વ ત્યાગજી;

પેટ છોડ્યું નહિ છૂટશે, રહેશે એની એ આગજી. હુઃખ. ૪

હુઃખથી ભરેલ ભવાખ્ધિમાં, એક સુખનો છે દ્વીપજી;

સંત તે શોધી શરણે જંજે, લઈ જ્ઞાન પ્રદીપજી. હુઃખ. ૫

અગધરા.

કંઠે સર્પોની માળા; ગજ અજિન લિલું આઢણે, ભસ્મધારી,

વામાંકે પાર્વતી ને શિર સુરસરિતા રાખિયાં શુભ ધારી;

જેનું બ્રહ્માદિ દેવો સ્તવન વિધવિધે નિત્ય રે'છે કરંતા,

એવા દેવાધિદેવા દ્વરિત દુર કરો શંભુ ઐશ્વર્યવંતા.

વસંતતિલકા.

પાણી તરંગ સમ સંપત છે વિલોલ,

તારુણ્ય ચાર દિન આંદરણીની તોલ;

આયુધ્ય છે શરદ અબ્ર સમુ વિલોલ,
તો શું સ્ત્રીએ થયું મુતે-શું ધને અતોલ ?

વંશસ્થ.

પ્રસૂતિ દેડે તાપ તાપતી હું તો, ફરીય ઇચ્છીશજ એમ દે પ્રસો;
તમેજ ભર્તી મળજો અને વળી, વિનોગ આવા પડશે નહીં કદી.

વસંતતિલકા.

બ્યાપાર છોડી ભુગટે જરને ખુવે છે,
છોડી સુધા પય મુદે મદિરા પિએ છે;
સેવા તણ મુજનની નીચને લજે છે,
આચાર છોડી અવળે પથ સંચરે છે.
શત્રુવિષે મળી સગાં સહ દ્રેષ રાખે,
પોતાનું ધાર્યું કરતાં કશું ના વિચારે;
શાણો હું પંડિત હું ચેઠ હું ખાનદાન,
એવા વિચાર મહિ થાયજ પાયમાલ.
ભાવી વિનાશ સમયે ઉલટું મુઝાડે,
અન્નિત્રની મુખદ ઓળતને તજાવે,
થાયે કશું ન સુલટું ઉલટું બગાડે,
એવા કલંધર મુઆ કુળને લજાવે.

શાદ્દલવિકીર્તિ.

આશાએ ધરણી ખણી ધનતણી ગાંળી જિરી ધાતુઓ,
અંતોપ્યા બહુ ચત્નથી નૃપતિઓ ને સગરે શોધિઓ
મંત્રારાધન કાજ સત્તજ થઈને, રાતો સ્મૃશીને રહ્યા,
ફરી છોડી મળી ન તોપણ મને, તૃષ્ણા હવે છોડ મ

અનુક્રુપ.

- અપાર આપદથી આ, ભરેલા ભવ સાગરે;
 નારીના મોહમાં ઘેલો, સર્વદા શીદ તું કરે. ૧
 કાઆ કુંલ સમી કાયા, તેનો શો મોહ આવડો;
 તારો દેહ નથી તારો, તો સ્ત્રી શ્રી કોણ દીકરો? ૨
 યાવની આણુ નારીમાં, ભૂર શું ભમતો કરે,
 ભવાખિધમાંથી છૂટ્યાનો, એકે આરો ન શે સૂઝે? ૩
 બોલવું રહેલ છે સર્વે, કરવું છે સુદુસ્તર,
 વાયદે હરિ ભક્તિને, કાઢતો જાય છે દૂર. ૪
 કામને કામની વાતો, કર્તા કાળ ગયો વહી,
 એકે નાંખ્યો તદા આવ્યું, જાન ને સાંભર્યો હરી. ૫
 વકમિત્રતણા સંગે, રોજે રંગ વિષે રહે;
 કરાવ્યાં તેમનાં કાર્યો, રીને પાપ સંગ્રહે. ૬
 પરલોકતણા હર્ષા, એ તારા થૈને તને;
 વાહી આ વર્તુલે નાંખે, જેમ રાવત અધને. ૭
 છે છે ને છેજ જે જેને, કલ્પાંતેય નથી કહે;
 નથી નહીં નથી તેને, નિત્ય છે નિત્ય છે ભણે. ૮
 અવિદ્યા આવડી ક્યાંથી, વિદ્યાવાન તને થઈ;
 દુશ્ચોદાહરણે મંદા, બુદ્ધિ તારી પડી ગઈ. ૯
 રહેલું પગલાં નીચે, મૃત્યુ ના દૃષ્ટિએ ચડે;
 મદાંધ થૈ મદારી શો, કુકર્મ કીચકે ચડે. ૧૦

પંચેન્દ્રિયતણી પ્રેરી, બુદ્ધિ કાર્ય કરે અને;
 લોકને સમજાવે કે, એમાં શું પાપ છે મને. ૧૧
 અહંતા વિત્ત દારામાં, રાખનારા વળી વદે;
 આપણે કોણુ છેએ જે, તરણાનેય તોડીએ. ૧૨
 એની ઇચ્છા વિના કો શું ? થાય છે જગમાં ભઈ;
 એજ છે મતી દેનારો, ત્યાં પ્રજા આપણી કશી. ૧૩
 પ્રેરેલી સદસદ્ધિએ, એની આપણુ ચાલીએ;
 ત્યાં પાપાપાપ છે કોને, જ્યાં એનો એજ છે બધે. ૧૪
 શિષ્યને આમ ભોળાવી, ઉઠતાં વાંત પાથરે;
 કામને દામની જાળો, એવા ગુરુઓ કહીં છૂટે. ૧૫

ઈન્દુવંશ.

વાકુ શાસ્ત્ર છે કારણુ વાદ્ય જેમનું,
 મુખે કરી વંદન તે મહેશનું;
 નંદી ત્રિશૂલાંકિત નિષ્ક જેમના,
 પ્રતાપને વર્ણવું તે નૃપોત્તમા.
 પ્રસાદથી પંડિતને પ્રસાદતી,
 પ્રસન્ન માફે હૃદય પ્રકાશતી;
 પ્રસિદ્ધ છે આ કૃતિ તો પછી શું છે,
 વિશેષ વંશાત્મક જન્મ વર્ણને.

અનુષ્ટુપ છંદ.

વાચાના મૂળ રૂપે ને, યોગી યોગતણા ગુરુ;
 એવા નિત્ય પ્રભુ પાદે, પ્રણામો પ્રથમે કરું.

વસંતતિલકા.

આપો સદાશિવ સદા જય સર્વ કામે,
કામે કદા કલુષ થાય અનેક વારે;
વારે વળો તદપિ વિશ્વતણા વિધાતા,
ધાતા તમેજ ધરણીચરના સદાના.
લે લેશ ના નિવૃત્તિ ચાંકપરે ચઢે છે,
માયાતણા વમળ માંહિ વૃથા ભમે છે;
નાના પ્રકારતણી વૃત્તિવિષે ફરે છે,
ઉઘાં છતાં કપટ કેં કરતું ફરે છે,
ચાલે ન ચોટ ચલવે પણ ચાહનાઓ,
ચામે ન ધાર્યું ધરતું પણ ધારણાઓ;
અલ્પાયુષી કરતું કલ્પની કલ્પનાઓ,
છે એવું ચિત્ત વિભુ ચંચળ તે સુધારો.
પ્રાણીતણાં સકળ પાતકને નિવારો,
આપી સુખુદ્ધિ ભવ સાગર પાર તારો;
છે એક આશ્રય ખરેખર નાથ તારો,
સર્વેશ આ ભવતણા ભયથી ઉગારો.

શાર્દૂલવિકીરિત.

શાલે સારસ કુન્જિતે, કુહુરિતે આમ્રે અશોકે પિકે,
નાના પુષ્પિત પાદપે, મધુકરે શુંભરિતે વિરૂધે;
રમ્યાલોક દર્શ વિશાળ વનમાં, આનંદતો આંખને,
આ તે આશ્રમ શું મનોહર કદી ભૂલ્યો જશે ભૂલવ્યો?

+ 'સીતાહરણ' નાટકનો આ છંદ છે.

રાધાનો પત્ર.

આવ્યા દાડલા દીવાળી કેરા,
 પંથી ઘેર પધારે ઘણેરા;
 નાથ ! થાવ શું આમ નમેરા,
 મોહન બહેલા આવજો મથુરાંથી.

૧

મારી સખીઓ સાસરીએ સિધાવી,
 મારી ભાભીઓ પણ આણે આવી;
 વાટ નેઈનેઈ હું વાજ આવી,
 મોહન બહેલા આવજો મથુરાંથી.

પૂછી જોજો ઉદ્ધવને તમારા,
 હાલ શા થયા છે અહીં મારા;
 જાવ જાવ શું જીવણ પડે ન્યારા,
 મોહન બહેલા આવજો મથુરાંથી.

૩.

મારાં સાસુએ જે જે કહાવ્યું,
 મારી માણીએ તે તે કરાવ્યું;
 જાણે રખેને રસિક પાડે વાંકું,
 મોહન બહેલા આવજો મથુરાંથી.

૪

આછાં હીરનાં ચીર મગાવી,
કાચા કીરમણ રંગે રંગાવી;
કેરો મોતી ને મણિએ ટંકાવી,
મોહન બહેલા આવળો મથુરાંથી.

૫

સાળુ સાડી ને કમખા કરાવ્યા,
બતે બુદ્ધા ને રંગે રૂપાળા,
એ તો રસિયાળ તમને રીઝાવા,
મોહન બહેલા આવળો મથુરાંથી.

૬

મોહી મોરલીની થઇ હરિણી,
છાની વનમાં મોહન વર પરણી;
આતે ક્રિયા કરમ કેરી કરણી,
મોહન બહેલા આવળો મથુરાંથી.

૭

પ્રીતમ પરણી પરાંણે તમોને,
જેયો વિચાર્યો નહિ તે સમોને;
શીદ પાતળિઆ પળવો અમોને,
મોહન બહેલા આવળો મથુરાંથી.

૮

મારી માતાએ બાહુ બાહુ વારી,
લોક કેતા એ કંપટી મોરારી;
તોય પરણી તોની શું આ વારી,
મોહન બહેલા આવળો મથુરાંથી.

૯

લોક લે પુંઠે વાત કરે છે,
 સગાં સાગવાં મોંઠે કહે છે;
 સુખી સખીઓ તો મહેણાં મારે છે,
 મોહન નહેલા આવળે મથુરાંથી. ૧૦

ઉચી ઉચી રાંવઠીઓ મુકાવી,
 નાના વિધના રંગે રંગાવી;
 ખાસ સાસુએ મેડી યંધાવી,
 મોહન નહેલા આવળે મથુરાંથી. ૧૧

જ્યારે વહુ હું મળી છું ગોરે ઘાટે,
 ત્યારે દીકરાનાં સુખ જોવા સાટે,
 તલસે ઘરડેરાં મુખજોયા માટે,
 મોહન નહેલા આવળે મથુરાંથી. ૧૨

ગુણ રૂપનાં વખાણ કરાવી,
 મને મોહના ફંદે ફસાવી;
 કેમ પરણીને પ્રીત પલટાવી,
 મોહન નહેલા આવળે મથુરાંથી. ૧૩

હોળી ચોળી અંખોડલા વાળી,
 પત્રરચનાઓ રચતા રૂપાળી,
 લેતી સખીઓ હુશી હુશી તાળી,
 મોહન નહેલા આવળે મથુરાંથી. ૧૪

પગ જોળામાં લઇ ખુદાવાળી,
 અળતે વેલો ચીતરતા રૂપાળી;
 નેતા અમને જાદવ ન્યાળી ન્યાળી,
 મોહન બહેલા આવળે મથુરાંથી. ૧૫

આંખ રજ ફૂંકી નાંખવા માટે,
 કિંવા ખીંઠગી કરવા લલાટે;
 ભૂધર ભેટતા યસુનાને ઘાટે,
 મોહન બહેલા આવળે મથુરાંથી. ૧૬

નચવ્યા નાચતા રમતો ભલેરી,
 પળશી કરતા પાતળીઆ ઘણેરી;
 ફાટયું શુભદું વધદ થયો વેરી,
 મોહન બહેલા આવળે મથુરાંથી. ૧૭

ઝોકવાંર વૃંદાવન આવી,
 મને વિષ પાઇ શયન સુવારી;
 ભલે જાળે પછી ગિરધારી,
 મોહન બહેલા આવળે મથુરાંથી. ૧૮

પ્રિયાનો શોક.

હરિણી.

પ્રિયતર બધી વા'લી વસ્તુ અપાર વિલાસની,
કમળનયને ! શાને માટે અકારણુ તેં તજ;
સરળ હૃદયે શાથી તારા વસી અદયાળુતા,
કમળ દળમાં શોભે કે' શું કદીય કઠોરતા ?

^૧શ્રવણુ પુટમાં મારા આજે નવાં સમ લાગતાં,
પથન તુજથી નાનાસંગે વરોર ! વદાયલાં;
વળિ વલયનાં, ^૨કાંચીનાં, ને પદાલરણોતણાં,
રણિત રમણી ! ભૂલાવે છે મને ^૩અવરોધમાં.

અવિરલ લીલા લાંબાં પિચ્છે મનોહર લાગતાં,
ગહન વનમાં ^૪તાપિચ્છેના પ્રતિધ્વનિ પાડતાં;
વિલસિતસખી સાથેનાં તે સુંગાત્રિ ! ^૫પરતુંમાં,
કયમ ન કરી તેં જોત ઈચ્છા વનીત મયૂરનાં ?

^૬નયન પથમાં તો શું આવે હવે કદિયે પ્રિયા-
મુખ સુઘટના, ગાત્રોકેરી વળી સુકુમારતા;
લિખિત વિધિએ હોયે મારા લલાટવિષે હવે,
મનન વિષયે તાદૃક્ સર્વે કરી રડવું અરે !

૧ કાનમાં. ૨ જુદા જુદા પ્રસંગે. ૩ મેખળા. ૪ અંતઃપુર.
૫ તમાલ. ૬ વિલાસ. ૭ આવતી ઋતુમાં. ૮ દષ્ટિએ.

સુતતુ ! ભવન દ્વારે દ્વારે 'સહસ્ર દલામ્બુજો,
શુભ સમયમાં આવેખી તે ન લા'વ પુરો કર્યો;
'ક્યમ, ભવનની લક્ષ્મી જેવી, સદાજન ગુરુજને,
કદી ન નિરખી બેઠેલી તે પરે સુભગે ! તને.

વૈતાલીય.

પરલોક વસી પરન્તુ તું, ગુણ તારે સઘળે ગવાય છે;
'ઋતુરાજતણા અભાવમાં, અતિમુક્તા ઋસુરણે સ્મરાય છે.
મમતા મમતાળુ શું સજી, સુભગે ! આ શુભ ગેહને તજી;
સમતા સમ તાહરી હજી, મનથી કેમ નથી જતી તજી
મણિ મન્દિર વાટિકાદિ ને, વળી પચામીકરણા સુંદેહને;
તજી કેમ વસી વિદ્યાસિનિ ! પ્રણયીનાં હૃદયો વધે જઈ ?
શુભ વર્તન ને પ્રથાવડે, અજવાળી ઉભયે કુળો પ્રિયે !
ગુણથી 'હહલોક, આત્મથી, પરલોકે, દ્વય લોકમાં રહી.
હુઃખ કાળ સમું તને થતું, રજની એકતણા વિયોગથી;
તદપિ ક્યમ માન્ય તે કર્યો, રમણી ! વિહિ યુગાન્તનો હવે,
શિશુ મધ્યવયસ્ક વૃદ્ધ વા, ગુણી છે પૂજ્ય સદાય સર્વને;
પરમેશ્વરનેય પ્રીય તે, સમજ્યો આજ હું તે ખરેખરે.

૧ હજાર પાંખડીનું કમળ. ૨ કેમ, કારણ કે. ૩ વસંત.

૪ સુગન્ધવડે ૫ સુવર્ણ. ૬ પ્રેમીનાં હૃદયમાં જઈ કેમ વસી.

૭ ગુણથી આ લોકમાં તારું નામ છે, અને જીવથી તું સ્વર્ગમાં
વસી, એમ થતાં ઉભય લોકમાં અમર છે. ૮ બે.

“યતિગમ્ય યથેચ્છ જ્ઞાન જે, સખિ ! “સંસાર અસાર છે”યથા,
ક્યમ બાળવયે વરોરુ ! તે, સહસા પ્રાપ્ત થયું તને તદા.

ઘણીવાર ઘણીક વાતમાં, સમજાવે સમજી નહી હશે;
સમજી ક્યમ જ્ઞાન વીણુ તું, “સઉ સંસાર અસાર” એમ તે?

કરભોરુ ! કદા ન લાવતી, મનમાં રીસ તથાપિ આ સમે,
કર્ષો કોપ કઠિણ કારમો, ક્યમ મૂક્યો મુજને સુને ભવે ?

ક્યમ તું મનમાં ધરે નહી ? વિલપું છું દ્યિતે ! તદા ઘણું;
સુખ તે ક્યમ હા ! ભુલાય જે, તુજ સંગે અતિશે અનુભવ્યું?

અયિ રાજવલોચને ! જરા, ભવના દુઃખ વિસારતી હતી;
સહસા મૃદુ વાણી તારી જે, સુભગે ! તે હું સુણીશ શું નહી?

ક્યમ શૈશવના વિલાસને-ભુલી હે ભામિનિ ! ભાગ્યહીણ આ,
ખુડતો ભવસાગરે મુકી, પતિને તું પરલોકમાં વશી.

શુણુ શે તવ ગોરિ ! વીસરે ? વણિ શે હા વિસરે પ્રીતિ ભર્યાં
અતિ ઉત્તમ સારગ્રાહિ જે, કથનો તે હરનીશ છે કથ્યાં ?

ઘણી વાર વિચાર થાય છે, ભવસંબંધિ વયસ્ય વર્ગમાં;
સતત પ્રમદે ! સ્મરાય છે, શુણુ તારા અનુકૂળ ધર્મમાં.

---

૧ યોગીને પ્રાપ્ત થાય તેવું જે—“ સંસાર અસાર છે. એવું
જ્ઞાન. તે તને બાળવયે કેમ પ્રાપ્ત થયું ? ૨ આખો-બધો.

પરણી પ્રથમ પ્રસંગથી, અતિ ઘાડો નય તે વધારિયો;
કયમ તે વધતા પ્રવાહને અધમાર્ગે સહસાજ રોકિયો.

પતિને પ્રભુ તુલ્ય માનતી, સત પંથે હરનીશ ચાલતી;
સુખ દુઃખ સમાન જાણતી, શુભ એવા વિસરાય ના સતી ?

વડસાસુની શીખ.

મેંસાંજાનો રાગ.

લલે જાઓ શુકન જોઇ સંચરો,
કુળવૃદ્ધિનાં કરવાને કાજ,
ઠહોવર ઠહેલાં આવજો.

૧

મા આંખોના તેજનો તારલો,
તારા પ્રાણનો પરમ આધાર;
ઠહોવર સોંપું તુજને.

૨

હવે તું તારે એને સંભાળજે,
કરજે જીવથી જ્યાદે જતન,
ઠહોવર ખંત રાખીને.

૩

સુખે શેઠાણી દુઃખે દાસી થઈ,
રહેજે ઘરની બની પરધાન,
ઠહાવર શીખ એટલી. ૪

જઈ પરદેશ આપણા દેશનો,
વેશ બદલશે નવ લવલેશ,
ઠહાવર શીખ સરસ છે. ૫

મશે આખ્યાં તો સુખ સુખે માણજો,
ખેટા ! રહીને મલાનની માંચ,
એમાં મોટું માન છે. ૬

જેતું ઘરમાંય ઢાંક્યું કપાળ રૂઢે,
ઢાંક્યાં ઢાંક્યાં તેણે કુળ ખેડ,
ભૂષણ ત્રીનું લાજ છે. ૭

તું તો દીકરા ! ભણેલી ને ડાહી છે,
નથી કહેવું પડે એવું કાંઈ,
જાઓ સુખે સંચરો ! ૮

શિખરિણી.

કહીં તંબોળે ને, કહીં અગુરુ પંકાંકિત થયો,
કહીં ચૂંણાળો ને, કહીંક અળતેથી બગડિયો;

કહીં ચુંથાએલો, કહીં કહીં ભર્યો વેણિં કુલડે,
સ્રીની નાનાવસ્થે, થઈ સુરત ઓછાડ સુચવે.

શાદ્દલવિકીરિત.

ખાંધ્યાં તોરણુ ખારણે નંચનનાં લાંખાં ન ઇંદીવરે,
પુષ્પોના ઢગલા કર્યા સ્મિતચક્રી, ના કુંદ જાત્યાદિકે;
આપ્યો અર્ધ ભિના થતા સ્તન ભરે, કુંભે ન પાણી ભર્યે,
કીધું મંગળ આવતા પિઉતણું સ્વાંગોથી તન્વંગીએ.

ગીતિ.

સંપત્તિએ નથી રીઝતા, વિપત્તિએ જે નથી દુઃખી થાતા,
એવા ને રણુધીરા, વિશ્વ તિલક સુત જણેછે કે માતા.
રે રે દક્ષિણકર રે, શૂદ્રસુનિની પેરે તું આવાર,
ગ્રાહણના મૃતશિશુને, જીવાડવાને ચલાવ તરવાર;
દેશવટો દેવાને, પૂરે દા'ડે શિથિલ સીતાને,
હાહ્યા રામતાણું તું, ગાત્ર શી હોયે તને કરુણા તે ?

ઉપજાતિ.

ક્ષણે ક્ષણે તાત્વિક બોધ આપે, ક્ષણે ક્ષણે વલ્લભતા વધારે;
ક્ષણે ક્ષણે નૂતનતા શિખાવે, સરસ્વતી મા'જન મૈત્રિ બંને.

દ્રુતવિલંબિત.

કમઠ પૃઠ કઠોર ધનુષ ને, મધુર મૂર્તિ સુકોમળ રામ છે;
ગુણ ચલાવવી શું ગળું એમતું, જનકે હા પંથુ દારુણ આપતું.

વંશસ્થ.

નમિત્કુશો છે સુલભ ક્રિયાર્થ ને, નવાણુ છે ન્હાવણુ કાળ પૂર્ણ કે
તપાય છે ને તપ ઠીક ? કેમકે, શરીર છે પે'હુંજ ધર્મ સાધવે.

શાર્દૂલવિકીરિત.

તાતે કૌશિકને ન વિદ્ય નડવા યજ્ઞોત્સવે મોકલ્યા,
ત્યાં જાતાં મુનિ સાથ તે વન મહીં દુષ્ટાહણી તાડકા;
દિવ્યાસ્ત્રો કરી પ્રાપ્ત, યાગ નિરખી ત્યાંથી પછી હોંશથી,
જોવાને મિથિલા સલક્ષ્મણુ ભલે, જાયે તહીં શ્રી હરિ.

—X—

બાળકોને વૈદિક આજ્ઞા.

રામગ્રી.

માતૃદેવાં જનો બાળકો, છે આ આર્ષ આદેશ,
પિતૃદેવાં જનો બાળકો !

પાળતાં આજ્ઞા માળાપની, ધરતાં ભક્તિ અશેષ;
આવશે ઘરમાં આનંદ ને, સુખ મળશે વિશેષ,
માતૃદેવાં જનો બાળકો !

રામ ને પરશુરામ શી, રાખો ભક્તિની ખાંત;
ભરત ને સક્રાંતી ભક્તિનાં, સદા લઇને દૃષ્ટાંત,
માતૃદેવાં જનો બાળકો !

આજીવિકા ઉપજાવવી; છ જે પુરુષોનો ધર્મ;
પાળતો તે પિતા પેળીને, તમો શીજો તમ ધર્મ,
પિતૃદેવાં બનો બાળકો !

ઘરમાં રહી તમ માવડી, અવેરે જુઓ કેમ;
કેમ ઉછેરે કેવે શ્રમે, તમોને તે સપ્રેમ,
માતૃદેવાં બનો બાળકો

યાંજતાં ધર્મ પોતાતણા, રહી અન્યોન્યાધીન;
અલવે સંસાર કેવી રીતે, સમજો તે સમીચીન,
પિતૃદેવાં બનો બાળકો !

શ્રવણુની પેરે તમે સદા, કરો માળાપ સેવ;
માતપિતાની સેવા થકી, તમને ત્રુઠશે દેવ,
માતૃદેવાં બનો બાળકો, આ આર્ષ આદેશ,
પિતૃદેવાં બનો બાળકો.

યોગીને આમંત્રણ.

સંગીત.

હો ! અત્ર પધારો યોગી, તપલબ્ધ ત્રિવિષ્ટપ લોગી—
હો ! અત્ર પધારો યોગી.

જુઓ વૈદાનસ આ યાનો, સુણો કિન્નરીઓનાં ગાનો;
છે લોગ અહીં મન માન્યો, હો ! અત્ર પધારો યોગી,
તપલબ્ધ ત્રિવિષ્ટપ લોગી, હો ! અત્ર પધારો યોગી.

જુઓ સુંદરતાની મૂરતી, સુરકન્યાં જોખન જુલતી,
નથી 'અક્ષ' આવું ઉપયોગી, ભો ! અત્ર પધારો યોગી;
તપલખ્ય ત્રિવિષ્ટપ ભોગી, ભો ! અત્ર પધારો યોગી.

શહેનશાહને ગુર્જરોનો આશીર્વાદ.

ધોળ.

આજે ગુર્જરો વંદી ગણેશને,
ઇચ્છે આટલો વર ઇશ પાસ-જીવો જ્યોર્જ પાંચમો. ૧

જેની પિતામહીના પ્રભાવથી,
ટળ્યા જાલમ જુલમીના ત્રાસ-જીવો જ્યોર્જ પાંચમો. ૨

જેના સુલેહ રક્ષક તાતથી,
લાધું હિંદ ખરાબે ન લેશ-જીવો જ્યોર્જ પાંચમો. ૩

જેના સમવૃત્તિ શાણા સચીવના,
ખોલ જગ ખધું કહે બેશ બેશ-જીવો જ્યોર્જ પાંચમો. ૪

આવે જાયો જાજરીયો આવે વળે,
જ્યોર્જ જ્યોતિનો પુંજ નરેશ-જીવો જ્યોર્જ પાંચમો. ૫

પ્રભુ વૈભવ સૌ એને આપજે,
તંદુરસ્તી, વસ્તી ને આયુષ્ય-જીવો જ્યોર્જ પાંચમો. ૬

પ્રભુ મહેર કરી રાણી મેરીને,
ખાળગોપાળ સહુ રાખો ખુશ-જીવો જયેઈ પાંચમો.

આજે ઓગણીસે અગિઆરના,
જીન ણાવીસમી ગુરુવાર-જીવો જયેઈ પાંચમો. ૮

અલિપેક થયો ઇંગ્લાંડમાં,
તેનો ખોલીએ જયજયકાર-જીવો જયેઈ પાંચમો. ૯

રાણીને પ્રજાની આશીષ.

રુચિરા-સવૈયો.

પ્રેરી વિભૂતિ, ઇતિ પ્રતિ ક્ષતિ અતિ, રૈયત રતિ કરુણા મતિને;
આપી વળી વડ સાસુ જેવાં, સુખ વૈભવ સંતતિ તતિને;
નમી નમી નાથ ! તને નરપુંગવ, યાચે આટલું હિં પ્રજા;
નિત નિત મહારાણી મેરીને, વિશ્વંભર દે મોજડા.

રા. મણિલાલ છાંખારામ કૃત પુસ્તકો.

૧	રતિસુન્દરી-સાંસારિક નવલકથા.	૧-૪-૦
૨	પૃથુરાજચૌહાણ ને ચંદ બરદાસી.	૧-૮-૦
૩	લોર્ડ લૉરેન્સ-(ગુજરાતી પ્રેસ.)	૧-૪-૦
૪	બર્નીયરનો પ્રવાસ-(ગુ. વ. સોસાઈટી) ૧-૦-૦	
૫	ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ.	૧-૮-૦
૬	અંશીની રાણી.	૧-૮-૦
* ૭	ઋતુવર્ણન.	૧-૦-૦
* ૮	સીમંતિની આખ્યાન.	૦-૨-૦
* ૯	પતિવ્રતા સતીઓ. (શા. પ્રા. હ. સાથે) ૨-૦-૦	
૧૦	સુન્દર બેન.	૦-૧૨-૦
* ૧૧	અનિલ કૃત (ખંડ કાવ્ય)	૦-૪-૦
* ૧૨	છાંખાઈની શેઠાણી.	૧-૪-૦
૧૩	અત્મપુરાણ.	૬-૦-૦
* ૧૪	મેઘા (એક નાની વાર્તા)	૦-૧૦-૦
૧૫	કે. પીયૂષ.	૦-૬-૦

એમ. સી. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

બુકસેલર્સ. પ્રિન્સેસરોડ-મુંબઈ.

* આ નિર્દેશિત વાળાં પુસ્તકો હાલમાં મળતાં નથી.